

Cicero en de Prospect Theory

Framing aan de hand van moderne en
antieke methodes in Cicero's *In Catilinam I*

Datum: 7-7-2016

Masterscriptie Latijn

Eline van Bennekom

S4138570

Inhoud

Inleiding.....	3
1. Theoretisch kader.....	4
1.1 Modern concept: Prospect Theory en Framing	4
1.2 Antieke methodes	7
1.2.1 Negatieve framing	10
1.2.2 Positieve framing.....	14
1.2.3 Samenvatting antieke concepten.....	18
2. Tekstanalyse <i>In Catilinam I</i>	19
2.1 De Catilinarische samenzwering.....	19
2.2 Over de tekst	19
2.3 Aanwezigheid van positieve en negatieve framing.....	21
2.3.1 <i>Exordium</i> (1-5)	22
2.3.2 <i>Narratio</i> (6-10).....	25
2.3.3 <i>Argumentatio</i> (11-30).....	25
2.3.4 <i>Peroratio</i> (31-33)	35
3. Interpretaties.....	36
3.1 Interpretatie op basis van moderne methoden	36
3.1.1 Senaat.....	36
3.1.2 Catilina.....	38
3.2 Interpretatie op basis van antieke methoden.....	38
3.2.1 <i>Loci communes</i>	38
3.2.2 Dilemma's.....	39
3.2.3 <i>Honestum / utile</i>	39
3.2.4 Noodzaak.....	40
4. Conclusie	40
Bibliografie	42
Tekstedities	43

Inleiding

In de wereld van de communicatiewetenschappen wordt er op grote schaal onderzoek gedaan naar de beïnvloeding van gedrag. De uitkomsten van deze onderzoeken zijn natuurlijk zeer interessant voor marketingdoeleinden, maar ook de politiek kan hier dankbaar gebruik van maken. In tegenstelling tot wat wij meestal denken, zijn onze keuzes namelijk niet geheel gebaseerd op rationele argumenten, maar ook op andere gevoelsmatige overwegingen die vaak moeilijk te analyseren zijn. Deze ruimte wordt door marketeers, politici en andere publieke sprekers dan ook vaak gebruikt om iemand over te halen om iets te doen wanneer hij of zij dit bij een rationele afweging niet gedaan zou hebben.

Deze overtuigingstechnieken zijn in de moderne wetenschap al grondig onderzocht, maar dat wil niet zeggen dat deze technieken of tactieken ook pas in de moderne tijd zijn ontstaan. In de Romeinse tijd, en met name in de Republiek, speelde retorica een cruciale rol bij de besluitvorming. Omdat de meeste politieke besluiten afhankelijk waren van goedkeuring door één of meerdere vergaderingen, was de vaardigheid van het overtuigen van de leden van deze vergaderingen een belangrijke eigenschap van een goede politicus.¹ Daarnaast was het ook bij juridische besluiten (veroordelingen, vrijspraken, strafbepalingen etc.) destijds nog meer van belang om de rechter(s) te overtuigen van iemands (on)schuld, aangezien technische bewijsvoering nog te wensen overliet.

Vanwege het grote belang van retorica in de samenleving was goed onderwijs hierin noodzakelijk voor een ambitieuze politicus. Hiervoor werden verschillende retorische handboeken gebruikt, maar ook succesvolle redevoeringen als voorbeeld. Deze handboeken voorzagen de spreker van instructies en handvatten met betrekking tot zowel de inhoud van een redevoering als de stijl ervan.² Technisch gezien beschrijven deze handboeken dus de bruikbare en succesvolle overtuigingstechnieken voor publieke sprekers in de Romeinse tijd.

Zo beschrijven antieke handboeken en moderne communicatieonderzoeken dus in beginsel dezelfde onderwerpen, maar de uitwerking van beide soorten verschilt in het doel dat met het werk nagestreefd wordt en de middelen die de auteur tot zijn beschikking heeft. Hierbij is het vervolgens de vraag of de beschreven principes in beide soorten overeenkomen en wat de eventuele verschillen dan zouden zijn. Ter vergelijking wordt een concept uit de moderne communicatietheorieën bekeken vanuit de antieke retorische handboeken en wordt de toepassing in een daadwerkelijke redevoering onderzocht. Aan de hand hiervan kunnen de verschillen beschreven worden en kan beargumenteerd worden of de oude of de nieuwe methodes de werking van dit concept in een redevoering het beste beschrijven en verklaren.

In deze scriptie wordt gekeken naar het benadrukken van de positieve of negatieve gevolgen van datgene waarvan de spreker zijn publiek probeert te overtuigen. Hierbij is gekozen om naast de theoretische werken van Cicero ook een redevoering van Cicero te gebruiken als case study, aangezien dan het verschil in visie en/of interpretatie van de retorica door de auteur zoveel mogelijk beperkt wordt. In het eerste hoofdstuk zal een inhoudelijk overzicht gegeven worden van het moderne communicatieconcept en waar dit principe te herkennen is in de antieke methodes. Vervolgens zal in het tweede hoofdstuk aan de hand van de eerste Catilinarische redevoering een case-study gemaakt worden van de aanwezigheid van het concept in een redevoering van Cicero. Op basis van deze analyse wordt in het derde hoofdstuk besproken welke kenmerken van de moderne communicatie en de antieke handboeken in deze redevoering te herkennen zijn. Daaruit kan vervolgens worden bepaald welke van de methodes het beste de technieken in de redevoering omschrijft en/of verklaart.

¹ Alexander (2007, p. 99).

² Hubbell (1960, p. ix).

1. Theoretisch kader

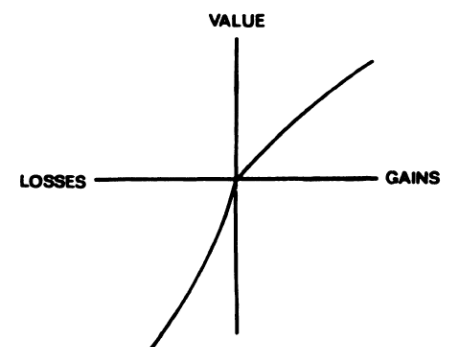
1.1 Modern concept: Prospect Theory en Framing

Wanneer we over gewichtige zaken oordelen, hebben we zelf vaak de illusie dat ons oordeel volledig op rationele en inhoudelijke argumenten gebaseerd is. Er zijn echter meerdere componenten en factoren die een rol spelen bij de besluitvorming. In veel gevallen is namelijk ook een psychologisch aspect van belang waardoor (onbewust) meer op het gevoel vertrouwd wordt dan op de daadwerkelijke argumenten. Een theorie waarin de bewuste en onbewuste risicoanalyse centraal staan, is de *prospect theory* (PT).

Van nature probeert de mens zo veel mogelijk winst te behalen en verlies te vermijden. Deze keuze is gemakkelijk wanneer de uitkomst zekere winst of zeker verlies is. Wanneer echter de uitkomst van een bepaalde keuze niet geheel zeker is, beoordeelt de mens het risico op winst of verlies. Uit het onderzoek van Kahneman en Tversky (1979) blijkt dat mensen bereid zijn om een groter risico te nemen als het resultaat een kans op verlies is dan wanneer het een kans op winst is. Ze willen dus meer moeite doen of een groter risico nemen om verlies af te wenden dan om winst te behalen. De onderzoekers concluderen hieruit dat mensen een bepaald verlies zwaarder laten wegen dan een vergelijkbare winst. Dit fenomeen wordt *loss aversion* genoemd.³

In dit verschijnsel is het *reference point* / referentiepunt van belang. Hierbij wordt een uitgangspositie gecreëerd op basis waarvan de winst of het verlies wordt bepaald; dit is namelijk altijd relatief ten op zichte van een bepaald moment of een bepaalde situatie. In een financieel vraagstuk bijvoorbeeld is het uitgangspunt € 0,- en neemt het saldo toe bij winst en af bij verlies. Bij politieke dilemma's echter kunnen door verschillende personen verschillende referentiepunten aangehouden worden, aangezien iedereen een ander 'normaal' kan hebben. Vaak refereert men een winst of verlies aan de status quo; de algemeen geaccepteerde situatie.

In een grafiek vertegenwoordigt dit punt de nullijn en bevindt het zich op de y-as; een stijging in waarde betekent een winst, een daling in waarde een verlies.⁴ Ook is in de grafiek het effect van loss aversion zichtbaar doordat de lijn aan de negatieve kant (losses) steiler is dan aan de positieve kant (gains).⁵ Een bepaalde waardedaling wordt als een groter verlies gezien dan een waardestijging van dezelfde omvang als winst.

Figuur 1: Hypothetische waarde.
Overgenomen uit Levy (1992, p. 181).

Een verklaring voor loss aversion en de steile lijn is het *endowment effect*. Hierbij geeft men aan zaken die reeds in het bezit zijn meer waarde dan zij daadwerkelijk hebben. Dit kan versterkt worden door symbolische of emotionele waarde van een zaak, wanneer deze al lang aan de persoon verbonden is of wanneer deze persoon er veel tijd en moeite in gestoken heeft.⁶ Door dit effect is iemands huidige bezit hem dierbaarder dan zijn mogelijk toekomstige bezit.

Een voorbeeld om loss aversion en het endowment effect te illustreren: uit onderzoek is gebleken dat proefpersonen liever kiezen voor het zeker ontvangen van \$40 dan voor een 50/50% kans op \$100. Men

³ Levy (1992, pp. 174-5).

⁴ Levy (1992, p. 174).

⁵ Levy (1992, p. 181).

⁶ Shafir (1992, p. 317).

is namelijk al zo snel gewend aan het idee van het ontvangen van de \$40, dat het al als bezit wordt gevoeld voordat de keuze überhaupt is gemaakt. Hierdoor wordt in het geval van het verliezen van de gok deze \$40 gevoelsmatig verloren. In lijn met PT zullen de meeste personen dit verlies willen vermijden en daarom ook minder risico nemen (en dus voor de \$40 gaan).⁷

In bovenstaand voorbeeld wordt het risico van het winnen of verliezen van geld gebruikt, maar de theorie is toepasbaar op allerlei soorten van risicovolle besluitvorming, waaronder ook politieke dilemma's. In tegenstelling tot financiële afwegingen is het in deze sector echter moeilijker of onmogelijk om het precieze risico en resultaat te meten en om te zetten in bedragen en percentages, maar betreft het de inschatting van een persoon; zowel van een spreker als van een publiek. Elk van beiden heeft namelijk ook zijn/haar eigen referentiepunt. De inschatting van de risico's en resultaten kunnen daarnaast ook beïnvloed worden door de spreker, waardoor de gevolgen gunstiger of ongunstiger over kunnen komen op het publiek.⁸

In de prospect theory worden twee fasen onderscheiden net voordat er een besluit wordt genomen: in de eerste fase, de *editing phase* genoemd, wordt een analyse gemaakt van de situatie met de verschillende keuzemogelijkheden elk met hun eigen uitkomst. Hierbij wordt de complexe werkelijkheid teruggebracht tot een aantal keuzemogelijkheden met elk hun gevolgen. Er wordt in deze fase nog niet onderscheiden in de omvang van de kans of van de gevolgen. In de tweede fase, de *evaluation phase* genoemd, wordt pas een afweging gemaakt van deze opties op basis van kans en gevolg en wordt de meest wenselijke optie gekozen.⁹ Deze keuze in de tweede fase komt niet geheel rationeel tot stand en kan daarom worden beïnvloed door de manier waarop de boodschap gepresenteerd wordt. Wanneer de boodschap op een bepaalde manier geformuleerd wordt, wordt dat *framing* genoemd. Hierbij wordt nadruk gelegd op bepaalde aspecten van de boodschap, zodat de toehoorder al een instemmende of afkeurende houding jegens de inhoud ontwikkelt en daardoor sneller geneigd is om het standpunt van de spreker aan te nemen.

PT kan vervolgens toegepast worden in deze framing. Door nadruk te leggen op de (mogelijke) positieve afloop van een keuze wordt een *gain frame* gecreëerd; door op de negatieve afloop nadruk te leggen een *loss frame*. Aangezien de mens van nature afkerig is van verlies, zal een boodschap in een loss frame meer indruk maken dan precies dezelfde inhoud in een gain frame. Tversky en Kahneman (1986) illustreren dit met het voorbeeld:¹⁰

Er heerst een ziekte waarbij 600 mensen zullen omkomen.

- Met medicijn A overleven 200 mensen, medicijn B heeft een kans van 33,3% dat 600 mensen overleven en 66,7% dat niemand het overleeft.
- Met medicijn C sterven 400 mensen, medicijn D heeft een kans van 33,3% dat niemand sterft en 66,7% dat iedereen sterft.

Hierbij moest de ene groep proefpersonen kiezen tussen A of B en de andere tussen C of D. Tversky en Kahneman ontdekten dat in de eerste situatie, waarin de gevolgen waren geformuleerd met een gain frame, A verreweg de voorkeur had (72%), maar dat in de tweede situatie waarin de gevolgen waren geformuleerd met een loss frame, D de voorkeur had (78%). De twee keuzes waren inhoudelijk precies hetzelfde, maar door de formulering (framing) van de boodschap werd in bovenstaande twee situaties

⁷ Levy (1992, p. 173).

⁸ Shafir (1992, p. 318).

⁹ Kahneman & Tversky (1979, p. 273).

¹⁰ Tversky & Kahneman (1986, p. S260).

niet dezelfde keuze gemaakt. In het onderzoek werd bevestigd dat mensen in het geval van een winst minder of geen risico nemen (100% voor 200 mensen) ten opzichte van de mensen die met verlies te maken krijgen (33,3% voor 600 mensen). Hieruit blijkt dat de rationele inhoud van de gevolgen ten prooi valt aan de formulering ervan.

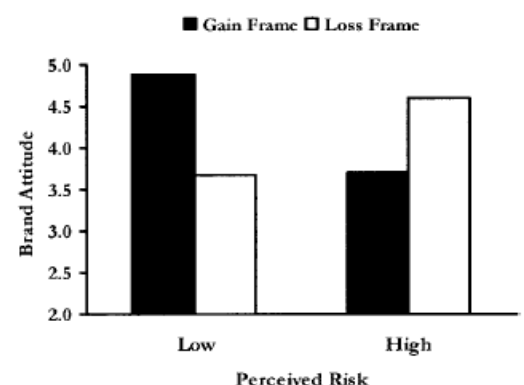
Deze tactieken werken beter wanneer de voorstelling van de situatie erg complex en onvoorspelbaar is dan in de situaties waarbij eenvoudiger het frame kan worden losgemaakt van de objectieve werkelijkheid; dan kan de toehoorder namelijk het frame doorzien en verliest het zijn kracht. Ook kan de werking per persoon verschillen wanneer zij de zaak vanuit een ander perspectief bekijken of wanneer het een serie keuzes betreft in plaats van een enkele. In deze situaties is er namelijk geen vast referentiepunt vanwaar de boodschap kan worden geanalyseerd.¹¹

Daarnaast speelt ook de persoonlijke voorkeur voor positief of negatief geframede boodschappen mee: deze kan namelijk per persoon verschillen. De *regulatory focus*, de persoonlijke voorkeur voor een type framing, wordt onderverdeeld in twee typen: mensen met een *promotion (regulatory) focus* richten zich voornamelijk op het verkrijgen van een gunstige afloop, maar mensen met een *prevention (regulatory) focus* richten zich op het vermijden van een ongunstige afloop. Door de juiste combinatie van regulatory focus en framing wordt de kracht van de boodschap versterkt. Deze juiste combinatie wordt *regulatory fit* genoemd. Hierdoor wordt de kans dat de toehoorder op het verzoek ingaat of de mate waarin hij dat doet, vergroot.¹²

Deze regulatory focus wordt gedeeltelijk door persoonlijke eigenschappen bepaald, maar ook door het karakter van de boodschap of keuze. De afloop van de keuze, het risico, kan namelijk zowel positief als negatief zijn. Als de aard van het risico ten opzichte van het referentiepunt een vooruitgang (positief) is, stimuleert dit een promotiefocus bij de toehoorder. Wanneer in deze situaties door de spreker een gain frame wordt toegepast, krijgt de stelling meer overtuigingskracht dan wanneer geformuleerd was middels een loss frame. Hetzelfde geldt omgekeerd: wanneer de aard een achteruitgang (negatief) is, wordt er een preventiefocus gestimuleerd, waarbij een loss frame effectiever is dan een gain frame.¹³

Uit het onderzoek van Lee en Aaker (2004) blijkt onder andere ook dat in situaties waarbij er een laag risico is (i.e. een kleinere kans op het genoemde gevolg) een gain frame effectiever is en in situaties met een hoog risico een loss frame effectiever is. Zelf verklaren zij dit door te stellen dat hoe kwetsbaarder iemand zich voelt omdat hij een groot risico loopt (positief of negatief), des te meer de persoon zich van de potentiële negatieve afloop bewust wordt en des te zwaarder hij er dus aan gaat tillen. Wanneer iemand dan een kleiner risico loopt, is het bewustzijn ervan lager en wordt het verlies als minder groot beschouwd. Hierbij is een gain frame effectiever.

Zij komen tot twee stelregels: In een preventie-situatie met een hoog risico is een loss frame effectiever. In een promotie-situatie met een laag risico is een gain frame effectiever.¹⁴ Wanneer het voor 90% zeker is dat iemand zijn baan zal verliezen, is een loss frame verkieslijk, maar wanneer voor 10% zeker is dat hem een baan a

Figuur 2: Brand attitude als een functie van regulatory focus en framing. Overgenomen uit Lee & Aaker (2004, p. 208).

¹¹ Levy (1996, p. 184).

¹² Updegraff & Rothman (2013, p. 673).

¹³ Lee & Aaker (2004, p. 208).

¹⁴ Lee & Aaker (2004, p. 212).

frame verkieslijker. In de grafiek is te zien hoe de framing en het waargenomen risico invloed kunnen hebben op de brand attitude; dit is de mate waarin een positieve houding wordt gecreëerd voor het object en is daarmee een meetbaar gevolg van de overtuigingskracht van een boodschap. Een kleine kans op gevolg (perceived risk – low) is beter te formuleren met een gain frame dan een loss frame. Daarnaast is een grote kans op gevolg (perceived risk – high) juist effectiever in een loss frame. Ook is af te lezen dat een klein risico gain frame nog steeds effectiever is dan een hoog risico loss frame.

1.2 Antieke methodes

Het benadrukken van de positieve en negatieve aspecten van een situatie is uiteraard geen moderne ontwikkeling. De mogelijke gevolgen van een bepaalde keuze, zowel strafrechtelijk als politiek, komen voornamelijk aan de orde op de plaatsen waar *pathos* en *ethos* wordt opgewekt. Het benadrukken van gevolgen is namelijk niet puur een inhoudelijk argument dat thuishoort in de *logos*, aangezien in veel gevallen een beroep wordt gedaan op de fantasie van het publiek om vergezochte aflopen van bepaalde keuzes of beslissingen in te kunnen denken. De spreker betreft hierbij ook vaak de persoonlijke veiligheid of die van dierbaren om het argument krachtiger te maken, waardoor er ingespeeld wordt op de emoties van het publiek en *pathos* wordt opgewekt.¹⁵

Waar er in de moderne communicatietheorieën niet concreet wordt gemaakt wie de betrokken partijen zijn in de overtuiging, is dat in de antieke beschrijven veel duidelijker. In het *genus deliberativum* wordt een redevoering gehouden voor de senaat of een andere politieke instantie om iemand anders of de andere partij te overtuigen van de eigen mening of het eigen gelijk. Het publiek van de overtuiging bestaat dan uit de leden van de politieke instantie en in de meeste gevallen ook de directe tegenstander(s) van de eigen opvatting (de oppositie). De politieke instantie, in veel gevallen de senaat, is hierbij de partij die het oordeel dient te vellen en een keuze moet maken om bijv. een bepaalde wet goed te keuren of om te kiezen voor het aanvallen van een volk. Het betreft hier keuzes ter wille van de samenleving.

In het *genus iudiciale* staat de zaak van een bepaald persoon centraal, maar binnen het genre zijn er twee kanten: de aanklacht en de verdediging. In de aanklacht houdt een aanklager een betoog om een veroordeling van de aangeklaagde te bewerkstelligen en vaak ook om een bepaalde strafmaat te eisen.¹⁶ In de verdediging houdt de advocaat namens de aangeklaagde een rede om deze vrij te spreken of om een zo licht mogelijke straf te verkrijgen. Beide partijen spreken het publiek aan dat aan het eind een oordeel valt over de zaak van de aangeklaagde. Het betreft hier keuzes ter wille van de individuele persoon, maar deze keuzes kunnen ook indirect effect hebben op het functioneren van de samenleving. Om die reden zijn bepaalde rechtszaken grote invloed geweest op de samenleving, aangezien deze individuen vaak groeperingen of kampen vertegenwoordigen. De vier Catilinarische redevoeringen

¹⁵ Quint. *Inst.* 6.2.6:

Nam cum irasci favere odisse misereri coeperunt, agi iam rem suam existimant, et, sicut amantes de forma iudicare non possunt quia sensum oculorum praecipit animus, ita omnem veritatis inquirendae rationem iudex omittit occupatus adfectibus.

Wanneer ze [rechters] beginnen boos te worden, te sympathiseren, te haten en medelijden te hebben, zijn ze al van mening dat hun eigen zaak wordt besproken, en, zoals minnaars niet kunnen oordelen over schoonheid, aangezien de geest de waarneming van de ogen bepaalt, zo verliest een rechter, bezeten door emoties, elk vermogen van het nagaan van de waarheid.

¹⁶ Greenidge (1901, p. 329).

bijvoorbeeld zijn op dezelfde manier als een juridische redevoering gericht tegen één persoon, Catilina, maar hebben er uiteindelijk voor gezorgd dat de *lex Clodia de capite civis Romani* werd aangenomen.¹⁷

Emoties opwekken bij het publiek kan twee kanten op werken: de waardering voor jezelf vergroten en die voor je tegenstander verkleinen. Hierdoor wordt een positieve houding gecreëerd jegens de spreker en daarmee indirect jegens hem die de spreker verdedigt of de mening die de spreker verkondigt. Daarnaast kan een negatieve houding gestimuleerd worden jegens de aanklager of tegenstander van de spreker en daarmee indirect jegens de mening van de tegenstander. De positieve houding voor de ene partij en de negatieve houding voor de andere partij versterken elkaar en worden daarom vaak allebei toegepast in een redevoering om het *ethos* te vergroten en op die manier het publiek aan de kant van de spreker te krijgen. De geloofwaardigheid van de spreker (*ethos*) heeft namelijk direct effect op de emoties die worden opgeroepen bij het publiek (*pathos*).

In de moderne communicatiewetenschappen worden uitgebreide analyses gegeven van de werking van bepaalde communicatieconcepten, namelijk op basis van de resultaten van onderzoeken en tests. Theorievorming in de antieke literatuur vindt op een andere manier plaats dan in de moderne wetenschap, namelijk meer in de beschrijvende zin. Antieke beschrijvingen geven voorschriften over bruikbare methodes en technieken om een boodschap over te brengen, welke niet ingaan op de werking of de verklaring van bepaalde methodes. De handboeken zijn namelijk in de meeste gevallen niet samengesteld ten behoeve van een analyse van bestaande redevoeringen, maar als handboek of als middel om retorica te onderwijzen en nieuwe redevoeringen te schrijven.¹⁸

Daarnaast bestaat er in vele gevallen de kloof tussen onderwijs en praktijk en sluiten de voorschriften uit de theoretische werken nooit naadloos aan bij de werkelijke toepassing in echte redevoeringen. Zo stelt Quintilianus in zijn *Institutio Oratoria* dat de voorschriften (*praecepta*) die hij geeft slechts richtlijnen zijn die de aanpassing en invulling van een goede spreker vereisen.¹⁹ Om deze redenen zal het moeilijker zijn om aan de klassieke werken communicatieconcepten te ontleen en vervolgens toe te passen op de redevoeringen.

Om deze vertaalslag toch te kunnen maken is er bij het formuleren van concepten aangaande negatieve en positieve framing voornamelijk gekeken naar uitspraken van de auteur zelf over de voordelen en nadelen van een bepaald besluit. Hierbij was cruciaal dat de uitspraken niet (alleen) aangaven welke effecten de daad of persoon zelf hadden op de samenleving, maar dat ook werd gesproken over gevolgen die nog in de toekomst lagen en dus nog afhankelijk waren van een bepaalde voorwaarde, zoals een senaatsbesluit of veroordeling. Hiervoor zijn verschillende bronnen gebruikt. De voornaamste bron is Cicero's *De Inventione*, aangezien deze het meest volledig en wetenschappelijk de theorie rondom de *inventio* (het bedenken en formuleren van de argumenten en andere beïnvloedende

¹⁷ Cassius Dio 38.14.4: ὁ δὲ δὴ νόμος ὃν μετὰ ταῦτα ὁ Κλώδιος ἐσήνεγκεν, ἄλλως μὲν οὐκ ἐδόκει ἐπ' αὐτῷ τίθεσθαι 'οὐδὲ γὰρ τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἶχεν ἀλλὰ κατὰ πάντων ἀπλῶς τῶν πολίτην τινὰ ἄνευ τῆς τοῦ δήμου καταγνώσεως ἀποκτενούντων ἢ καὶ ἀπεκτονότων ἐσήγετό, ἔργῳ δὲ ἐπ' αὐτὸν ὅτι μάλιστα συνεγράφετο. *De wet die Clodius na deze dingen aandroeg, scheen niet anders op hem te slaan, want niet droeg deze zijn naam, maar gold voor alle burgers op dezelfde manier; hij die zonder veroordeling van het volk ter dood zal brengen en zelfs ter dood heeft gebracht, maar in de praktijk werd het voornamelijk voor hem opgetekend.*

¹⁸ Tahin (2014, pp. 3-4).

¹⁹ Quint. *Inst.* 2.13.2 : Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac parua si uno et breui praescripto contineretur: sed mutantur pleraque causis temporibus occasione necessitate. Atque ideo res in oratore praecipua consilium est, quia uarie et ad rerum momenta conuertitur.

De retorica was immers geheel een gemakkelijke en geringe zaak als deze zich zou beperken tot één kort voorschrift: maar de meeste worden veranderd door aanleidingen, tijd, gelegenheid en noodzaak. Dus daarom is inzicht bij de spreker de voornaamste zaak, omdat het afwisselend wordt gericht op de belangen van zaken.

uitlatingen) van de retorica beschrijft. Hierin geeft hij zelf ook aan wat werkbare en goede overtuigingstechnieken zijn, waaronder het nadruk leggen op de mogelijke aflopen van de keuzes van de beslisser.

Daarnaast is ook *Rhetorica Ad Herennium* van een anonieme tijdgenoot van Cicero een bron van informatie. Deze toont namelijk voor een groot gedeelte overlap met *De Inventione* van Cicero maar verschilt in het leggen van nadruk op andere zaken.²⁰ Zo bevat *De Inventione* meer filosofische onderbouwing van de retorica in het algemeen, maar ook meer concrete handvaten voor sprekers dan *Rhetorica Ad Herennium*, dat meer de abstracte theorie er achter bespreekt.²¹ Hoewel inmiddels wordt aangenomen dat *Rhetorica Ad Herennium* niet van Cicero afkomstig is, kan dit werk niet los gezien worden van deze analyse. Het werk kan namelijk een andere kijk bieden op de methodes die Cicero zelf beschrijft, maar kan ook ingezet worden om de werking van bepaalde technieken te achterhalen; iets dat Cicero achterwege laat.

De Oratore en *Orator* zijn minder geschikt voor een descriptieve analyse van Cicero's eigen redevoeringen aangezien ze meer een verhalend geheel geven van de retorica dan een beschrijving van de verschillende onderdelen en overtuigingstechnieken. Een groot gedeelte van de werken wordt namelijk in beslag genomen door een filosofische en ethische bespreking van de retorica. Hoewel de systematische behandeling in *De Inventione* al niet volledig is, blijkt dat werk bruikbaar vanwege zijn tamelijk overzichtelijke structuur, de opsommingen van de verschillende *loci communes* en simpelweg de grote hoeveelheid tekst die aan concrete overtuigingstechnieken wordt gewijd.

Zoals in het begin van deze paragraaf al is genoemd, kan een spreker zowel de positieve als de negatieve gevolgen benadrukken. De eerste soort kan hij toepassen om de houding jegens zichzelf te verbeteren en de tweede om de houding jegens de ander / de andere opvatting te doen verslechteren met het uiteindelijke doel om het publiek voor zichzelf te winnen en gelijk te krijgen. Wanneer door de spreker nadruk gelegd wordt op de positieve gevolgen van de geprefereerde afloop, kan dit gezien worden als positieve framing; wanneer nadruk gelegd wordt op de negatieve gevolgen van de niet geprefereerde afloop, kan dit gezien worden als negatieve framing. De spreker beschrijft dus de gevolgen van het aanhouden van zijn standpunt als iets om na te streven en de gevolgen van niet aanhouden van zijn standpunt als iets om te vermijden.

Deze framing kan op meerdere manieren worden gebruikt om tot overtuiging te komen. Sommige overtuigingstechnieken/-strategieën zijn toepasbaar op beide soorten redevoeringen (het *genus deliberativum* en het *genus iudiciale*), maar andere zijn specifiek voor de ene of de andere soort redevoeringen. In onderstaande paragrafen worden beide soorten framing verder uitgewerkt en wordt telkens aangegeven op welke soort redevoering ze van toepassing zijn.

²⁰ Voor een overzicht zie Gaines (2007, pp. 171-180).

²¹ Gaines (2007, p. 177).

1.2.1 Negatieve framing

1.2.1.1 *Indignatio* (verontwaardiging)

Het benadrukken van de negatieve gevolgen gebeurt onder andere in de *indignatio*: een passage die dient tot het opwekken van woede jegens een bepaald persoon of zwaar misgenoegen over een geval.²² Een aantal van de *loci communes* van de *indignatio* geeft namelijk een mogelijk slechte afloop weer wanneer in het nadeel van de spreker wordt beslist. In het *genus deliberativum* streeft de spreker er naar dat zijn standpunt wordt overgenomen door het publiek en dat zijn voorstel wordt aangenomen. In de *indignatio* schetst de spreker dan wat er zal gebeuren als dit standpunt niet wordt overgenomen of als zijn voorstel niet wordt aangenomen. In het *genus iudiciale* probeert de spreker ervoor te zorgen dat de aangeklaagde wordt vrijgesproken dan wel veroordeeld, afhankelijk of de spreker een aanklager of advocaat is. Ook in dit geval toont de spreker in de *indignatio* de nadelige gevolgen wanneer zijn standpunt of voorstel niet wordt gevolgd.

Bij het benoemen van de gevolgen kan gebruik gemaakt worden van *loci communes*; een standaard set met argumenten die de spreker een vaste en bekende vorm verschaft.²³ Deze voorgeschreven argumenten kunnen verschillende vormen aannemen: het kunnen voorschriften (of liever tips/ideeën) zijn waarop de spreker zijn argumenten kan baseren, zoals de weelderigheid of gierigheid van de tegenstander, maar ook uitgewerkte argumenten met een vaste vorm of redentie, zoals onderstaande *loci*.²⁴ De functie van het gebruik van *loci communes* is om de impact van de boodschap te vergroten.²⁵

Cicero somt in *De Inventione I* de *loci communes* op die gebruikt kunnen worden in de *indignatio* en deze komen grotendeels overeen met de *loci* in *Rhetorica ad Herennium*. De lijst van Cicero is weliswaar langer, maar minder gedetailleerd en uitgewerkt dan die van *Rhetorica ad Herennium*, zoals ook blijkt uit onderstaande *loci*. De *loci* worden beschreven in het licht van het *genus iudiciale*, maar zijn ook bruikbaar in het *genus deliberativum*, aangezien er daar ook sprake kan zijn van een directe opponent.

In de derde *locus* in *De Inventione* wordt indirect een mogelijk slechte afloop van de samenleving geschetst, aangezien er aan het publiek gevraagd wordt zich voor te stellen wat er zou gebeuren als iedereen in de samenleving zich op dezelfde manier zou gedragen als de betreffende persoon en hoe het eruit zou zien als dat gedrag ook toegestaan was bij wet. Cicero benoemt letterlijk dat dit enkel iets slechts tot gevolg kan hebben: *quid mali* (wat voor kwaad).

²² Cic. *Inv.* 1.100.

²³ Cic. *Inv.* 2.48: haec ergo argumenta, quae transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Deze argumenten dus, die naar verschillende zaken kunnen worden verplaatst, noemen wij gemeenplaatsen (*loci communes*).

²⁴ Mortensen (2008, pp. 40-41).

²⁵ Cic. *Inv.* 2.51: in illis enim finis est, ut id, quod dicitur, verum esse videatur, in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo.

In die zaken (andere argumenten) is immers het doel dat hetgeen dat gezegd wordt, waar schijnt te zijn. In deze zaken (*loci communes*), hoewel het ook behoort dat deze [waar] schijnen te zijn, is verhevenheid (versterking) toch het doel.

- (1) Tertius locus est per quem quaerimus quidnam sit eventurum si idem ceteri faciant; et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos aemulos eiusdem audaciae futuros; ex quo quid mali sit eventurum demonstrabimus.

De derde locus is waarbij we ons afvragen wat er zou gebeuren als anderen op dezelfde manier zouden handelen; en tegelijkertijd aantonen dat als er toestemming is voor hem, velen dezelfde brutaliteit zullen navolgen; hieruit zullen we aantonen wat voor kwaad er zal plaatsvinden.

(Cic. Inv. 1.101)

In *Rhetorica ad Herennium* wordt deze *locus* opgesplitst in twee aparte *loci* en nader toegelicht door de auteur. Hierdoor wordt beter duidelijk wat de inhoud en het doel van de *locus* is dan in de beschrijving van Cicero naar voren komt:

- (2) Tertius locus est quo percontamur quid sit eventurum si omnibus idem concedatur, et, ea re neglecta, ostendemus quid periculorum atque incommodorum consequatur.

De derde locus is waarbij we nagaan wat er zou plaatsvinden als aan allen hetzelfde wordt toegestaan, en aantonen wat voor gevaren en nadelen er zullen volgen, door verwaarlozing van deze zaak.

(Ad Her. 2.48)

De derde *locus* in *Rhetorica ad Herennium* gaat uit van de huidige situatie waarbij gekeken wordt naar de bestaande groep misdadigers (*omnibus*, 'allen') en wat er zou gebeuren als deze werd vrijgesproken van hun misdaden. Dit sluit aan bij Cicero's omschrijving: *quidnam sit eventurum si idem ceteri faciant*. De *locus* van *Rhetorica ad Herennium* schrijft duidelijker voor wat het doel is, namelijk het benoemen van slechte gevolgen van dit gedrag, maar hij is vervolgens niet erg specifiek in de precieze gevolgen van deze voorstelling. Wel houdt die uit *Rhetorica ad Herennium* voor dat er gevaren en nadelen zullen zijn (*periculorum atque incommodorum*) ten gevolge van het vrijspreken van vergelijkbare misdadigers. Het is dan aan de spreker om een invulling te geven aan de *locus* die relevant is voor de zaak en de situatie.

De vierde *locus* in *Rhetorica ad Herennium* gaat in op de specifiekere situatie van de betreffende persoon (*huic*). Er wordt namelijk gevraagd een voorstelling te maken van de gevolgen van een vrijspraak in dit geval en welke gevolgen dit precedent precies kan hebben:

- (3) Quartus locus est quo demonstratur, si huic sit permissum, multos alacriores ad maleficium futuros quod adhuc expectatio iudicii remoratur.

De vierde locus is waarbij er wordt aangetoond dat als het aan hem is toegestaan, velen enthousiaster jegens misdaad zullen zijn, welke de verwachting van een proces tot nu toe tegenhoudt.

(Ad Her. 2.48)

Waar de derde *locus* meer nadruk legde op de reeds veroordeelde misdadigers en welke gevolgen deze zaak voor hen zou hebben, legt de vierde *locus* de nadruk op de toekomstige misdadigers. Deze situatie is reëler en hierdoor zijn de gevolgen die in die voorstelling voorgehouden worden ook aannemelijker en relevanter voor het publiek; het verleden is immers al achter de rug en onveranderbaar. Er wordt voorgesteld hoeveel meer misdadigers er zullen zijn, aangezien mensen sneller geneigd zullen zijn om misdaden te plegen (*multos alacriores ad maleficium futuros*). Zij worden namelijk niet meer belemmerd door de angst voor een proces (*quod adhuc expectatio iudicii remoratur*), aangezien, zo wordt er geïmpliceerd, deze zaak hen automatisch vrijspraak zal geven.

In de vijfde *locus* van *De Inventione* wordt erop gewezen dat dit besluit, wanneer het verkeerd genomen is, niet meer teruggedraaid kan worden om het alsnog rechtvaardig te maken:

- (4) Quintus locus est per quem ostendimus ceteras res perperam constitutas intellecta veritate commutatas corrigi posse; hanc esse rem quae si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio neque ulla potestate corrigi possit.

De vijfde locus is waarbij we aantonen dat andere zaken die verkeerd zijn ingesteld gecorrigeerd kunnen worden door ze te veranderen wanneer de waarheid is begrepen. Deze zaak is er één die als eenmaal is geoordeeld, niet veranderd kan worden door enige vorm van rechtspraak noch gecorrigeerd kan worden door enige autoriteit.

(Cic. Inv. 1.102)

De spreker zet de argumenten extra kracht bij door te stellen dat een uitspraak niet veranderd kan worden. Dit kan de derde *locus* in *De Inventione* versterken door te benadrukken dat een nadelig precedent nooit meer gecorrigeerd kan worden. Dit argument kan ervoor zorgen dat het publiek iemand sneller veroordeelt om maar geen precedent te scheppen; liever één persoon onterecht veroordeeld dan een oordeel gecreëerd tot nadeel van de hele samenleving.

Het feit dat de rechtspraak een nadelige uitspraak rijker is, wordt al gezien als een slechte afloop, aangezien het streven van retorica is om de staat te dienen en de mensen te beschermen.²⁶ Deze reden treft de samenleving en de retorica in het hart en is daarmee extra krachtig. Deze *locus* sluit aan bij de vijfde *locus* uit *Rhetorica ad Herennium*. Hierin wordt toegevoegd dat de spreker een vergelijking kan/mag maken met andere fouten die wel gematigd/afgezwakt kunnen worden door ofwel tijd of een correctie, maar dat deze fout onherstelbaar zal zijn.

In de veertiende *locus* vraagt de spreker om het publiek om het onrecht jegens de gedupeerde zich persoonlijk aan te trekken of te lezen alsof het aan een dierbare gebeurt.

- (5) Quartus decimus locus est per quem petimus ab eis qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de patribus aut parentibus.

De veertiende (locus) is waarbij we vragen van hen die luisteren dat ze het onrecht jegens ons vergelijken met hun eigen zaken; als het jongens aan zal gaan, mogen zij denken over hun eigen kinderen; als het vrouwen aan zal gaan, over hun echtgenotes; als het oude mensen aan zal gaan; over hun vaders of ouders.

(Cic. Inv. 1.105)

Wederom betreft het hier een hypothetisch gevolg, aangezien Cicero het publiek vraagt om zich voor te stellen hoe het zou voelen als een dergelijke daad niet aan een ander maar aan henzelf of aan hun dierbaren (kinderen, vrouwen, ouders) zou (zijn) overkomen. Dit is niet direct een slechte afloop, maar het heeft wel een vergelijkbaar effect op het publiek, aangezien dit zich automatisch voorstelt hoe het in de toekomst bij hun dierbaren zou kunnen gebeuren. Deze *locus* kan ook samen met de derde *locus* gebruikt worden, aangezien gesteld kan worden dat er een precedent geschapen wordt voor een misdaad en dat daarvan een dierbare slachtoffer zal worden. Zo kunnen de *loci* elkaar versterken.

²⁶ Cic. Inv. 1.38.

1.2.1.2 *Conquestio (beklag)*

Naast het zwartmaken van de tegenstander, is het ook sterk om je eigen zaak of de persoon die je verdedigt positief neer te zetten. Dit gebeurt in de *conquestio*: een passage die probeert medelijden van het publiek te verkrijgen.²⁷ De gevolgen in de *indignatio* worden voornamelijk geformuleerd als negatief voor de samenleving terwijl de gevolgen van de *conquestio* met name persoonlijk zijn; gericht op de gedupeerde. Dit zijn twee verschillende soorten van negatieve gevolgen, aangezien de publieke gevolgen wel effect hebben op hen die de beslissingen nemen en de persoonlijke gevolgen niet of niet direct. Het is mogelijk dat deze nuance een verschil maakt in de perceptie van de argumenten. Angst om persoonlijk leed of voor leed voor de samenleving maakt namelijk meer indruk dan angst dat een onbekende persoon leed zal ondervinden.²⁸ Het is daarom de taak van de spreker om ervoor te zorgen dat het publiek zich gaat identificeren met hem, zodat deze persoon hen dierbaar wordt. Hierdoor heeft het opwekken van *pathos* meer effect.²⁹

Deze *loci* zijn van toepassing vanuit het perspectief van een slachtoffer/gedupeerde als aanval op een aangeklaagde, maar ook als verdediging of verzachtende omstandigheden van een verdedigde. In de eerste en tweede *locus* wordt beschreven hoe gelukkig de persoon ooit was en hoe ongelukkig hij nu is vanwege de ander:

- (6) Deinde primus locus est misericordiae per quem quibus in bonis fuerint et nunc quibus in malis sint ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem quibus in malis fuerint et sint et futuri sint demonstratur.

Vervolgens is de eerste locus van medelijden waarbij wordt getoond in welke voorspoed ze zijn geweest en in welk kwaad ze nu zijn. De tweede, welke wordt verdeeld in tijden, waarbij wordt getoond in welke rampen ze zijn geweest en zijn en zullen zijn.

(Cic. Inv. 1.107)

Doordat er nadruk wordt gelegd op het geluk van vroeger (*quibus in bonis fuerint*) en de mogelijke problemen in de toekomst (*quibus in malis ... futuri sint*), wordt de rol van het publiek duidelijk. Zij hebben namelijk de macht en de kans om de problemen op te heffen en de persoon het geluk te gunnen dat hij voorheen ook had. Het is afhankelijk van de manier van benoemen of dit als een positieve of negatieve framing gezien kan worden. Het is namelijk voor te stellen hoe gelukkig de aangeklaagde zal zijn als hij wordt vrijgesproken, maar het is ook mogelijk om voor te stellen hoe slecht het met hem afloopt als hij wel veroordeeld wordt. De formulering van de tweede *locus* verradt echter wel welke kant Cicero prefereert, aangezien hij in zijn beschrijving nadruk legt op de slechte afloop voor de betreffende persoon (*malis*).

In de zesde *locus* wordt nadruk gelegd op de slechte afloop in het verleden terwijl hij uitzag naar een positieve afloop:

- (7) Sextus, per quem praeter spem in miseriis demonstratur esse, et, cum aliquid expectaret, non modo id non adeptus esse, sed in summas miserias incidisse.

De zesde, waarbij wordt getoond dat hij zich in een ongelukkige situatie bevindt in strijd met de verwachting en dat, toen hij iets verwachtte, hij niet alleen dit niet verworven heeft, maar ook in het diepste ongeluk is beland.

(Cic. Inv. 1.108)

²⁷ Cic. Inv. 1.106.

²⁸ Cic. De Orat. 2.209.

²⁹ Cic. De Orat. 2.211.

Deze *locus* benadrukt niet alleen de afwezigheid van een goede afloop, maar ook de aanwezigheid van een slechte afloop. Omdat de persoon al iets anders verwachtte (*aliquid exspectaret*), heeft deze niet alleen het wegvallen van een winst te verwerken, maar ook nog van een daarbij komend verlies. Hierdoor is het verlies relatief zwaarder en daarmee de impact van het nadelige gevolg groter.

1.2.1.3 Dilemma's

Een bijzondere manier van het inzetten van negatieve gevolgen als argument zijn dilemma's. Dit is een overtuigingstechniek waarbij de spreker (in)direct aan zijn opponent twee keuzes voorlegt, welke beide schadelijk voor hem zijn. Daarnaast doet hij lijken alsof er geen andere keuzes mogelijk zijn (geweest). Door deze opzet benadrukt de spreker de inconsistentie van zijn opponent en maakt hij zijn eigen argument(en) onweerlegbaar.³⁰ Cicero omschrijft het zelf als volgt:

- (8) *Primum comprehensio quae utrum concesseris debet tollere, si vera est, nunquam reprehendetur; si falsa, duobus modis, aut conversione aut alterius partis infirmatione; Allereerst kan het dilemma, dat moet wegnemen met welk van beide je ook hebt ingestemd, nooit weerlegd worden als het waar is; als het onjuist is, op twee manieren, ofwel door verandering ofwel door ontkrachting van een van beide delen;*
(Cic. Inv. 1.83)

Hij stelt hierbij dat een echt dilemma, een succesvol (*vera*), niet beantwoord kan worden (*nunquam reprehendetur*) en een onjuiste (*falsa*) wel, namelijk wanneer de opponent het gehele dilemma omkeert of (minimaal) één van de onderdelen weerlegt (*conversione aut infirmatione*). Een voorbeeld van een dilemma is Cicero's eerdere voorbeeld bij de bespreking van (andere) onweerlegbare argumenten.

- (9) *Complexio est in qua, utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: "Si improbus est, cur uteris? si probus, cur accusas?" Het dilemma is in welke er wordt weerlegd, met welke van beide je ook instemt, op deze manier: "Als hij schaamteloos is, waarom ga je met hem om? Als hij fatsoenlijk is, waarom beschuldig je hem?"*
(Cic. Inv. 1.45)

Een dergelijke keuze is door een opponent niet te maken, aangezien het hem schaadt in beide gevallen. Omdat een dilemma altijd een interactie is tussen het argument en de rest van de redevoering, is het lastig om een meer gedetailleerde beschrijving te geven deze antieke overtuigingsmethode.³¹

1.2.2 Positieve framing

In de antieke methodes bestaat niet een dergelijke soort *loci communes* voor het benadrukken van een positieve afloop zoals er voor de negatieve afloop middels de *indignatio* en *conquestio* bestaat. Cicero besteedt veel aandacht aan het benoemen van de voor- en nadelen van de opvatting of de daad van de betreffende persoon en hoe de daad op zichzelf voordelig of nadelig is voor de staat. Hierin benadrukt hij echter niet wat de voordelen zouden kunnen zijn voor de samenleving als de betreffende persoon zou worden vrijgesproken of veroordeeld of als zijn voorstel zou worden ingewilligd. Zo wordt bij wijze van spreken wel verteld hoe je de inhoudelijke voordelen en nadelen van brooddiefstal kan uitmeten, maar niet hoe je gevolgen van het al dan niet veroordelen van een brooddief moet beschrijven. Wel geeft Cicero een stuk abstracte theorie over het verkieslijke en het niet-verkieslijke. Deze principes

³⁰ Craig (1993, p. 25).

³¹ Craig (1993, pp. 169-170).

worden bewust en onbewust in overweging genomen bij het nemen van besluiten door politieke instanties:³²

- (10) *Rerum expetendarum tria genera sunt; par autem numerus vitandarum ex contraria parte. (...) Nam in primo genere quae sunt **honesta** appellabuntur; quae autem in secundo, **utilia**. Er zijn drie soorten van dingen die moeten worden nagestreefd; echter ook een gelijk aantal van dingen die moeten worden vermeden aan de tegenovergestelde kant De dingen in de eerste soort zullen eervol genoemd worden; de dingen in de tweede echter nuttig.*
(Cic. Inv. 2.157-8)

Volgens hem bestaan er namelijk drie categorieën van zaken waarvan de positieve kant nagestreefd moet worden en de negatieve kant vermeden moet worden. *Honesta* (eervol) en *utilia* (nuttig) zijn de eerste twee categorieën en de derde is een combinatie van beide en wordt daarom ook *honestum* genoemd.³³ Het omgekeerde van de positieve categorieën zijn de negatieve categorieën:

- (11) *Ex his illud conficitur ut petendarum rerum partes sint honestas et utilitas, vitandarum turpitudine et inutilitas. Uit deze dingen wordt dit geconcludeerd dat eer en nut onderdelen zijn van de dingen die nagestreefd moeten worden en dat schandelijkheid en onbruikbaarheid [onderdelen zijn van de dingen die] niet nagestreefd moeten worden.*
(Cic. Inv. 2.158)

Cicero verklaart deze begrippen vervolgens door ze uit te splitsen in subcategorieën en onderdelen.³⁴ Hij noemt hierbij enkel de positieve en verkieslijke eigenschappen. De niet-verkieslijke eigenschappen zijn daarmee impliciet: het omgekeerde van het genoemde.

Door te benoemen welke (goede) eigenschappen tot een begrip behoren, definieert hij het begrip en reikt hij tegelijkertijd handvaten aan de spreker om zijn argumenten op te baseren. Deze kan vervolgens bepaalde eigenschappen van een persoon of een zaak breed uitmeten om zo de voordelen van een bepaalde keuze te benadrukken. Het voordeel van iedere beslissing kan teruggebracht worden tot de drie kernwaarden: eervol, nuttig of een combinatie.

1.2.2.1 *Honestum en utile*

De eerste categorie, door Cicero zelf *honestum* genoemd, wordt als volgt gedefinieerd:

- (12) *Quod aut totum aut aliqua ex parte propter se petitur, **honestum** nominabimus. Wat ofwel geheel ofwel vanwege een bepaald gedeelte op zichzelf wordt nagestreefd, zullen wij eervol noemen.*
(Cic. Inv. 2.159)

In tegenstelling tot wat je zou verwachten bij het Nederlandse 'eervol' betekent *honestum* in deze context niet per se iets dat mooi of goed is voor de staat, maar kan het ook moreel goed zijn op zichzelf (*propter se*). *Honestum* is in de Romeinse antieke besprekingen een vertaling van het Griekse *καλόν*, dat meer op morele schoonheid duidt.³⁵

³² Martin (1974, p. 172).

³³ Cic. Inv. 2.158.

³⁴ Voor een overzicht zie Cic. Inv. 2.158-168.

³⁵ Hubbell (2016, p. 327 n.3).

Cicero verdeelt deze categorie in een enkelvoudig en complexe ondercategorie, waarbij de enkelvoudige ondercategorie van *honestum* enkel uit *virtus* (deugdzaamheid) bestaat.³⁶ De complexe categorie van *honestum* is wat Cicero in de eerdere uiteenzetting de derde categorie noemde: de soort die zowel *honestum* als *utile* is, maar vanwege het overwicht aan *honestum* ook zo genoemd wordt. De inhoud van deze categorie beschrijft hij als volgt:

- (13) Nunc de eo in quo **utilitas** quoque adiungitur, quod tamen **honestum** vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa quae nos cum dignitate tum quoque fructu suo ducunt;
Nu schijnt er gesproken te moeten worden over dat waarmee nut ook wordt verbonden, wat wij toch eervol noemen. Er zijn dus veel dingen die ons niet alleen door aanzien maar ook door hun winst aantrekken.
(Cic. Inv. 2.166)

In deze categorie bevinden zich zaken die tot beide doelen kunnen leiden wanneer ze nagestreefd worden: zowel eer als nut. Vriendschap kan bijvoorbeeld nagestreefd worden omdat het een prettige en mooie zaak is (*cum dignitate*), maar ook omdat het voordelen kan hebben om (veel) vrienden te hebben (*fructu suo*). Zoals Cicero zelf ook al aangeeft, is dit een complexe categorie, aangezien het nooit geheel zeker is wat de motivatie achter de zaken is en waar in de afzonderlijke gevallen het zwaartepunt ligt. In het geval van vriendschap geeft hij aan dat er ook vriendschappen bestaan die enkel nagestreefd worden voor de voordelen die eruit volgen en dat andere vriendschappen puur vanwege zichzelf nagestreefd worden.³⁷ Zelf noemt hij de categorie (ook) *honestum*, aangezien dat het grootste aandeel heeft, maar het is mogelijk dat dit per situatie verschilt. Dit zijn waarden die voor de individu van nut kunnen zijn maar voor een of meerdere anderen ook eervol.

Als laatste bespreekt Cicero de categorie van het nuttige, *utile*:

- (14) Utilitas autem aut in corpore posita est aut in extrariis rebus; quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum revertitur.
Nut echter is gelegen ofwel in het lichaam ofwel in de buiten liggende zaken; van deze zaken valt het overgrote deel onder het voordeel voor het lichaam.
(Cic. Inv. 2.168)

Van deze categorie geeft hij geen definitie, maar bespreekt hij welke zaken er binnen de categorie vallen, zowel lichamelijk (tastbaar) als de dingen buiten het lichamelijke (ontastbaar) liggen. Voor beide soorten zaken geldt dat deze onder te verdelen zijn in twee typen, namelijk *incolumitas* (welzijn) en *potentia* (politieke macht).

Naast de waarden eervol en nuttig spelen nog twee componenten een rol in de afweging van keuzes, namelijk *necessitudo* (noodzaak) en *affectio* (toestand). Noodzaak wordt gedefinieerd als iets dat vanuit de natuur een gegeven is en geen alternatief kent. Daarnaast wordt de term ook gebruikt in situaties waarbij er een voorwaarde (*adiunctio*) is waaronder de situatie noodzakelijk is. Hierdoor ontstaat er dus een mogelijkheid om onder een gevolg uit te komen, maar vaak is dit een zo verwerpelijk alternatief, dat

³⁶ Cic. Inv. 2.159.

³⁷ Cic. Inv. 2.167: Quamquam sunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam; sunt qui propter se solum; sunt qui propter se et utilitatem.

Evenwel zijn er ook die menen dat vriendschap enkel wegens nut nagestreefd moet worden; er zijn er die [menen dat] het wegens zichzelf [nagestreefd moet worden]; er zijn er die [menen dat] het wegens zichzelf en wegens nut [nagestreefd moet worden].

het onwaarschijnlijk is dat dit de voorkeur verdient.³⁸ De *adiunctio*, de toevoeging of voorwaarde, die impliciet of expliciet bij de noodzaak genoemd wordt, is hierbij van belang; sommige alternatieven zullen voor iedereen verwerpelijk zijn (bijv. 'anders ga je dood'), maar andere kunnen wel een redelijk alternatief vormen voor sommige mensen (bijv. 'anders ben je niet eervol'). Het kan voorkomen dat er een afweging gemaakt moet worden tussen eervol of nuttig zijn; hierbij is het met name van belang om te bekijken of het eervolle te lijden heeft tijdens het streven naar het nuttige en als dat zo is, of deze op een later tijdstip te herstellen is. Als het dus een tijdelijke aanslag betreft op het eervolle, mag het nuttige voorrang krijgen, maar anders niet.³⁹

Affectio wordt door Cicero gedefinieerd als de invloed van tijd, eerdere gebeurtenissen, persoonlijke belangen etc. op een specifieke situatie. Deze component benadrukt de individualiteit van de mensen die een oordeel vellen en van de mensen over wie een oordeel geveld wordt. De beschrijven zijn echter niet sluitend en volledig want er zijn altijd andere omstandigheden die de situatie uniek maken en daardoor een andere beslissing kunnen vereisen.

1.2.2.2 *Loci Communes*

In de *loci communes* omtrent de *indignatio* en de *conquestio* in de *De Inventione* wordt voornamelijk gebruik gemaakt van expliciete voorbeelden van mogelijke argumenten die ingezet kunnen worden om de negatieve gevolgen te benadrukken. Het benadrukken van de positieve afloop komt niet als zodanig aan bod in de *loci communes* en komt alleen naar voren door middel van de verschillende waarden die nagestreefd moeten worden (zie vorige paragraaf). De vierde *locus* van de *indignatio* volgens *De Inventione* kan echter wel gezien worden als een soort positieve framing, aangezien het voordeel voor de samenleving zou zijn dat er meer duidelijkheid geschapen wordt door middel van deze uitspraak:

(15) Quartus locus est per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, ut ex eo quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intellegere possint.

De vierde locus is waarbij wij aantonen dat velen enthousiast afwachten wat er wordt besloten, zodat zij kunnen begrijpen uit dit, dat aan één is toegestaan, wat nu ook aan henzelf is toegestaan in een vergelijkbare situatie.

(Cic. Inv. 1.102)

Uit deze *locus* blijkt dat de bevolking het fijn vindt om te weten waar zij aan toe is, zodat de mensen zelf weten binnen welke grenzen zij zich kunnen bewegen. Zo kan namelijk uit de betreffende uitspraak afgeleid worden wat mensen mogen doen in een vergelijkbare situatie (*tali de re quid liceat*). De uitspraak kan dan op zichzelf al een voordeel zijn voor de samenleving omdat deze duidelijkheid schept. Deze *locus* heeft hiermee een ander doel dan de derde *locus* uit hetzelfde rijtje, aangezien die al veronderstelt dat de verkeerde beslissing genomen wordt en dat daaruit een nadelig precedent ontstaat.

De *locus* kan echter ook negatief geïnterpreteerd worden, wanneer de spreker benoemt dat de misdadigers nu ook weten tot waar de macht van de rechtspraak gaat en waarbuiten zij vrij zijn om misdaden te plegen. Naar alle waarschijnlijkheid is de intentie van Cicero bij het formuleren van de *locus* geweest om op deze manier nadruk te leggen op de slechte afloop, maar de betekenis en focus zijn afhankelijk van de invulling van de spreker.

³⁸ Cic. Inv. 2.171.

³⁹ Cic. Inv. 2.174.

Cicero geeft geen voorschriften of kernregels voor het benadrukken van positieve of negatieve gevolgen, maar uit het gegeven dat er voor de negatieve gevolgen wel *loci* bestaan en voor de positieve amper, kan men verwachten dat hij meer nadruk legt op en aandacht besteedt aan de mogelijke negatieve gevolgen van het oordeel. Hierdoor is te veronderstellen dat de positieve gevolgen in de meeste gevallen enkel gebaseerd zijn op de waarden zonder vaste krachtige zegswijze zoals een *locus communis* of een dilemma en dat daar dus minder de nadruk op ligt, terwijl de negatieve gevolgen sterk worden benadrukt om een punt te maken. Dit zou betekenen dat het benadrukken van negatieve gevolgen krachtiger en daarmee effectiever is dan het benadrukken van positieve gevolgen.

1.2.3 Samenvatting antieke concepten

Concept	Beschreven in	Framing	Beschrijving
<i>Indignatio: Locus 3</i>	<i>De Inventione 1.101</i>	Negatief	Wat als iedereen zo zou handelen?
<i>Indignatio: Locus 3</i>	<i>Rhetorica Ad Herennium 2.48</i>	Negatief	Wat als aan iedereen hetzelfde wordt toegestaan?
<i>Indignatio: Locus 4</i>	<i>Rhetorica Ad Herennium 2.48</i>	Negatief	Anderen zullen enthousiaster worden jegens misdaad.
<i>Indignatio: Locus 5</i>	<i>De Inventione 1.102</i>	Negatief	Deze uitspraak is onomkeerbaar.
<i>Indignatio: Locus 14</i>	<i>De Inventione 1.105</i>	Negatief	Wat als onze dierbare hetzelfde overkomt?
<i>Conquestio: Locus 1+2</i>	<i>De Inventione 1.107</i>	Negatief	Toekomstige rampspoed in vergelijking met eerdere voorspoed.
<i>Conquestio: Locus 6</i>	<i>De Inventione 1.108</i>	Negatief	Vergelijking rampspoed met de verwachting op voorspoed.
<i>Dilemma</i>	<i>De Inventione 1.45 + 1.83</i>	Negatief	Reductie tot twee mogelijkheden die beide schadelijk zijn.
<i>Indignatio: Locus 4</i>	<i>De Inventione 1.102</i>	Beide	Velen wachten een besluit af.
<i>Honestum simplex</i>	<i>De Inventione 2.159</i>	Positief	Wat nagestreefd moet worden omdat het op zichzelf goed is.
<i>Honestum complex</i>	<i>De Inventione 2.166</i>	Positief	Wat nagestreefd moet worden omdat het goed en nuttig is.
<i>Utile</i>	<i>De Inventione 2.168</i>	Positief	Wat nagestreefd moet worden omdat het nuttig is.
<i>Necessitudo</i>	<i>De Inventione</i>	Positief	Noodzaak vanuit de natuur of aard.
<i>Affectio</i>	<i>De Inventione</i>	Positief	De individuele componenten die een zaak uniek maken.
<i>Adiunctio</i>	<i>De Inventione 2.174</i>	Positief	De voorwaarde waardoor een situatie noodzakelijk is.

2. Tekstanalyse *In Catilinam I*

2.1 *De Catilinarische samenzwering*

Lucius Sergius Catilina kwam van een oude patriciërsfamilie uit de ridderstand. Hoewel zijn familie politiek gezien weinig had gepresteerd in de laatste jaren, genoot hij zelf veel respect voor zowel zijn charisma als zijn fysieke kwaliteiten. Volgens vele geruchten echter, vaak verspreid door politieke tegenstanders, zou hij een misdadig leven leiden; hij zou overspel, incest en (familie)moord gepleegd hebben. Na zijn jaar als praetor vertrok hij als gouverneur naar Afrika om zo zijn politieke carrière te kunnen (blijven) financieren. Bij terugkomst was hij echter door een afvaardiging van zijn provincie aangeklaagd wegens uitbuiting. Vanwege zijn lopende rechtszaak kon Catilina dus niet deelnemen aan de consulaire verkiezingen van 66 en 65 v.Chr. en deed hij zijn eerste poging in 64 (om consul te worden in 63 v.Chr.) met onder andere Cicero als tegenstander.⁴⁰ Deze verloor hij met een derde plaats van Cicero en Gaius Antonius Hybrida. Het jaar daarop volgend probeerde hij het opnieuw, maar ook dat mislukte.⁴¹

Hoewel hij de verkiezingen verloren had, had Catilina wel een grote achterban opgebouwd afkomstig uit alle lagen van de samenleving. Aangezien hij niet via de legale politieke weg de macht kon verkrijgen, plande hij een samenzwering met een aantal vertrouwelingen. Hun doelen waren verandering in de structuur van het hoogste bestuur, herverdeling van functies, kwijtschelding van bepaalde schulden en nieuwe proscripties. Zij planden een aantal moorden op hoge functionarissen, onder wie Cicero, en trachtten zo in het machtsvacuüm de macht te verkrijgen.⁴² Maar één van de samenzweerders, Curius, kon zijn enthousiasme tegenover zijn minnares niet bedwingen en deze verklapte de hele samenzwering aan onder meer Cicero.⁴³

Deze ging vervolgens op onderzoek uit om meer bewijzen te vergaren over de samenzwering, aangezien hij niet voldoende bewijs had met betrekking tot Catilina's rol om hem direct op te laten pakken. Catilina zelf was ondertussen in vrijwillige hechtenis gegaan bij een senator om vanuit die positie met diens steun zijn onschuld te bewijzen. Maar in de nacht van 7 op 8 november werd een moord op Cicero vrijdeld en was er meer bewijs van de samenzwering en Catilina's aandeel in het bijzonder. Hierop volgde de eerste Catilinarische redevoering.⁴⁴

2.2 *Over de tekst*

De eerste Catilinarische redevoering werd uitgesproken door Cicero in de tempel van Jupiter Stator op 8 november 63 v.Chr. als consul voor de senaat in aanwezigheid van Catilina. Hij had hierbij een dubbel publiek, bestaande uit Catilina en (de rest van) de senaat.

Cicero's primaire doel is om er voor te zorgen dat Catilina de stad uit gaat om hemzelf als eerste te beschermen, aangezien hij een direct doelwit was van de samenzwering. Hoewel dit voor de staat niet de hoogste prioriteit had, creëert hij wel bewustwording van de noodzaak tot ingrijpen door de consul en/of senaat in de nabije toekomst en hij probeert Catilina ervan te overtuigen dat deze zijn samenzwering moet staken, aangezien het toch geen zin meer zou hebben.⁴⁵ Daarnaast heeft de

⁴⁰ Sall. BC 21.

⁴¹ Sall. BC 26.

⁴² Dyke (2008, pp. 7-9).

⁴³ Sall. BC 23.

⁴⁴ Sall. BC 31.

⁴⁵ Dyke (2008, pp. 60-61).

redevoering ook het doel om de senaat bewust te maken van omvang van de aanwezige crisis. Hierdoor kon Cicero zijn eigen *auctoritas* als consul vergroten en zijn vijandige houding jegens Catilina legitimeren.⁴⁶

Het standpunt dat Cicero graag wil overbrengen op zijn publiek, naast de secundaire doelen van het creëren van bewustzijn en het vergroten van *auctoritas*, is dat Catilina zelf moet vertrekken uit Rome en dat (daarmee) de samenzwering wordt beëindigd, maar wel aan het licht komt wie onderdeel waren van deze samenzwering. Een van de belangrijkste tactieken van Cicero was om Catilina direct in het begin te isoleren van de andere senatoren. Dit deed hij om hem als gezamenlijke vijand neer te zetten maar ook omdat hij merkte dat hij een direct doelwit was van de samenzwering.⁴⁷

Hij begint de redevoering met het direct en indirect aanspreken van Catilina op zijn gedrag, waardoor meteen duidelijk wat het onderwerp is van de rest van de redevoering (1-2). Opvallend is dat in de passages waarin Cicero tegen de senaat spreekt, hij probeert om zijn eigen aandeel in het probleem te erkennen en een gedeelte van de schuld op zich te nemen (3-4). Direct daarna verzekert hij hen ervan dat hij de ernst erkent en de macht en middelen heeft om het probleem te verhelpen. Door dit beeld te schetsen rechtvaardigt hij zijn eigen handelen: hij vergroot het probleem om het belang van zijn reactie erop ook te vergroten.⁴⁸ Cicero besteedt daarnaast ook aandacht aan hoe deze crisis kan worden afgewend en de schade kan worden beperkt, namelijk door zijn ingrijpen en een veroordeling van Catilina (5-6). Om ervoor te zorgen dat Catilina als staatsgevaarlijk wordt beschouwd beschrijft Cicero zowel diens mogelijke plannen als diens karakter uitvoerig. Door nadruk te leggen op Catilina's historie en zijn slechte daden uit het verleden maakt hij duidelijk welke gevaren Rome staan te wachten als de senaat Catilina niet veroordeelt.

In de *argumentatio* wordt dit verder uitgewerkt door uitgebreid de plannen van Catilina te beschrijven en daarmee aan te tonen wat in de toekomst zou kunnen gebeuren (7-9). Op intimiderende wijze maakt hij aan Catilina duidelijk dat zelfs de details van de plannen bij Cicero bekend zijn en dat er geen mogelijkheid meer is om deze te ontkennen. Hierdoor voorkomt Cicero een inhoudelijke verdediging op de beschuldigingen.

Vervolgens probeert Cicero Catilina in te laten zien dat het beter is als hij zelf vertrekt naar het buitenland en zijn aanhangers meeneemt (10-13). Volgens hem is de situatie in Rome op deze manier namelijk onhoudbaar en was Catilina het zelf toch al van plan. Daarnaast is dit voor de stad ook extra voordelig omdat de aanhang dan ook mee vertrekt. Cicero suggereert zelfs dat het niet alleen voor hem en de stad beter is als Catilina vertrekt, maar ook voor Catilina zelf (13-18). Hij gebruikt de aanleiding om een advies te geven dat de schijn heeft van medelijden voor Catilina zelf, maar dat bestaat uit indirecte beledigingen en nadruk op zijn verdorven karakter.⁴⁹ Terwijl het lijkt alsof Cicero het beste voor heeft met Catilina, benadrukt hij de slechtheid van diens aard door slechte daden uit het verleden te bespreken waarvoor hij volgens Cicero gehaat wordt en waardoor het beter is om te vertrekken.

Dat Catilina al vrijwillig huisarrest heeft genoten, is voor Cicero een teken dat Catilina zelf vindt dat hij het verdient en dat het nodig is en dit bouwt hij vervolgens als argument uit tegenover de senaat (19).⁵⁰ Hierbij spreekt hij Catilina aan op diens geweten en eergevoel om zelf de stad te verlaten zonder een

⁴⁶ Batstone (1994).

⁴⁷ Dyke (2008, p. 61).

⁴⁸ Batstone (1994, p. 230).

⁴⁹ Dyke (2008, p. 92).

⁵⁰ Dyke (2008, p. 102).

opgedragen ballingschap (20-23). Cicero gebruikt vervolgens Catilina's karakter en daden uit het verleden om de toekomst te voorspellen en zo een beeld te schetsen hoe de stad eruit zal zien (24-26). Catilina zal met een leger komen, een (burger)oorlog ontketenen en vervolgens de stad plunderen.⁵¹

Hierop volgt de tweede *prosopopoeia* van de staat gericht aan Cicero zelf (27-29). Deze constructie geeft hem de gelegenheid om zijn eigen handelen nogmaals te verdedigen tegenover de senaat en om twijfel nog weg te nemen door eventuele bezwaren te noemen om deze vervolgens te weerleggen. Hij portretteert de stem van de staat als die van zijn eigen geweten en gebruikt dat als een retorisch instrument. Hij laat de kans ook niet onbenut om zichzelf te complimenteren met het goede handelen en zijn eigen beslissingen kracht bij te zetten middels de goedkeuring van de staat.⁵² De toespraak is zodanig geplaatst dat Cicero deze kan gebruiken als samenvatting van de genoemde argumenten en de vraag kan opwerpen: wat nu?⁵³ Doordat Cicero het voorstel van de staat afwijst om Catilina en zijn aanhang ter dood te laten veroordelen, lijkt hij zelf milder voor Catilina en vergroot hij zijn geloofwaardigheid (29).

Daarbij maakt Cicero duidelijk dat het wel belangrijk is dat er iets gebeurt in de zaak, omdat de aanwezigheid van figuren als Catilina niet wenselijk is in de staat (30-32). Hij grijpt deze kan ook aan om zijn eigen politieke programma nogmaals onder de aandacht te brengen met zijn speerpunten om de criminaliteit in Rome te verminderen. Door niet alleen de wens van de staat te noemen, maar ook die van Jupiter, laat ondersteunt het religieuze component het democratische (33). Door de nevenplaatsing van *inimicos* en *hostis* wordt duidelijk gemaakt dat Catilina en zijn aanhangers zowel persoonlijke vijanden zijn van afzonderlijke senatoren, zoals Cicero, maar ook staatsvijanden waarvoor de gehele staat moet vrezen.⁵⁴

2.3 Aanwezigheid van positieve en negatieve framing

In de analyse van geframede boodschappen is een drietal aspecten van belang. Allereerst is er de huidige situatie: deze kan zowel positief als negatief zijn voor een van de partijen en daarmee wenselijk of niet wenselijk. Daarna is er een omslagmoment; dit is de keuze waartoe de spreker zijn publiek aanspoort. Het kan zijn dat de keuze altijd een verandering teweeg brengt de ene of de andere kant op, maar het is ook mogelijk dat de keuze is om de huidige situatie wel of niet te veranderen: moet er ingegrepen worden? Als laatste is er de toekomst na het omslagmoment. Hierbij kan de spreker een of meerdere mogelijke toekomstperspectieven schetsen die het gevolg zijn van een bepaalde keuze. Hij kan dan de aandacht vestigen op allerlei rampscenario's, maar ook op het voortbestaan van de huidige situatie. Deze kan wederom voordelig of nadelig voor een partij zijn.

De huidige situatie ten grondslag aan deze redevoering is dat Catilina in Rome verblijft terwijl hij een samenzwering op touw heeft gezet en daarmee een gevaar is voor de samenleving. Daarnaast is Cicero persoonlijk bedreigd en ziet hij aanwijzingen voor een staatsgreep door Catilina. Het omslagpunt in deze zaak is het al dan niet ingrijpen van de senaat of het vrijwillige vertrek van Catilina zelf. Hieruit ontstaat een tweede keuzemoment/omslagpunt wanneer de senaat moet beslissen wat het ingrijpen inhoudt

⁵¹ Cic. Cat. 1.24-27.

⁵² Dyke (2008, p. 113).

⁵³ Batstone (1994, pp. 255-56).

⁵⁴ Cic. Cat. 1.33: *homines bonorum inimicos, hostis patriae, latrones Italiae scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.*

(Persoonlijke) vijanden van goede mensen, de vijanden van het vaderland, de schurken van Italia, onderling in een verbond van misdaden en door een misdadige band verbonden, levend of dood, met eeuwige straffen bestraffen.

en/of waarheen Catilina zal vertrekken. De verandering bepaalt dan namelijk de locatie van Catilina of zelfs het behoud van zijn leven. Waar het heden en het verleden al vastliggen en bekend zijn, is dit niet het geval voor de toekomst; deze is nog open en onbekend en daarmee bruikbaar ten behoeve van de overtuiging, omdat alles hierin nog mogelijk is (tot op zekere hoogte). Cicero gebruikt dit aspect om verschillende scenario's te schetsen en daarmee zowel Catilina als de senaat als het ware te laten 'kiezen' welke het meest wenselijk is.

In de eerste Catilinarische redevoering staat het schetsen van een negatief beeld van Catilina centraal. Hiervoor gebruikt Cicero verschillende strategieën, waaronder het creëren van afstand tussen Catilina en de rest van de senaat, het benadrukken van het slechte karakter en verleden van Catilina en het benoemen van de mogelijke nadelige gevolgen van zijn aanwezigheid in Rome. In deze strategieën haalt hij zowel voordelen als nadelen aan van het vertrek van Catilina naar het buitenland en bekijkt het vanuit het oogpunt van Catilina en zijn aanhang, de staat / de stad Rome en zichzelf. Omdat de redevoering een dubbel publiek kent, namelijk zowel Catilina als de rest van de senaat, is het lastig te bepalen welke argumenten en overtuigings technieken gericht zijn op de ene groep, welke op de andere en welke op beide groepen. Dit dient per argument bekeken te worden.

De strategie van het plaatsen van een negatief beeld van Catilina zorgt uiteraard voor een grote aanwezigheid van negatief geframede uitlatingen. Hoewel Cicero in de meeste gevallen niet alle drie de aspecten van de verandering benoemt, impliceert hij ze wel en kan het publiek de rest aanvullen.

2.3.1 Exordium (1-5)

Al in de eerste alinea is een goed voorbeeld te vinden van een bespreking van de huidige situatie:

- (16) **Nihilne** te nocturnum praesidium Palati, **nihil** urbis vigiliae, **nihil** timor populi, **nihil** concursus bonorum omnium, **nihil** hic munitissimus habendi senatus locus, **nihil** horum ora voltusque moverunt?

Heeft niets u bewogen, niet de nachtelijke bewaking van de Palatijn, niet de nachtwaken van de stad, niet de angst van het volk, niet de confrontatie van alle goede mensen, niet de zeer beveiligde plaats voor het houden van de senaatsvergadering, niet de monden en de gezichten van hen hier?

(Cic. Cat. 1.1)

Cicero beschrijft in het *exordium* van de redevoering direct wat de huidige situatie is voor Rome en haar burgers. Op deze manier kan hij laten zien wat de noodzaak van ingrijpen door de senaat is en dat er behoefte is aan verandering, aangezien Catilina's aanwezigheid een negatief effect heeft op de alle onderdelen van de samenleving: de Palatijn (*Palati*: metoniem voor de regering), de stad (*urbis*), het volk (*populi*), de voorname inwoners (*bonorum*) en de senaat (*senatus* en *horum*). Hij somt een aantal zaken op die volgens hem niet wenselijk zijn in de stad telkens voorafgegaan door *nihil* en laat het lijken alsof deze dingen Catilina niet interesseren. Het anaforisch gebruikte *nihil* benadrukt de negatieve en onwenselijke kant van de situatie en het gebruik van *nihil(ne)* als de versterkte vorm van *non(ne)* maakt de beschuldiging jegens Catilina extra zwaar, aangezien hij daarmee een bevestigend antwoord van hem verwacht.⁵⁵ Het wordt expliciet duidelijk dat het om een actuele situatie gaat door het gebruik van *hic* en *horum*. Hierdoor wordt nogmaals benadrukt dat eventuele handelingen uit het verleden direct effect hebben op de huidige situatie en daarom verandering vereisen.⁵⁶

⁵⁵ Dyke (2008, p. 64).

⁵⁶ Dyke (2008, p. 65).

Over het omslagpunt wordt in deze beschrijving nog niet expliciet gesproken, maar de noodzaak ervan wordt wel benadrukt. Cicero geeft namelijk aan dat de huidige situatie niet wenselijk is en dat daar dus zo snel mogelijk verandering in moet komen om weer een wenselijke en prettige situatie te creëren. Een mogelijke toekomst zou dus het voortbestaan van het onprettige heden kunnen zijn.

In de beschrijving die daarop volgt geeft Cicero ook een weergave van de zaken die onwenselijk zijn voor Catilina en zijn aanhang:

(17) Patere tua consilia **non sentis**, constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam **non vides**? Quid proxima, quid superiore nocte **egeris**, ubi **fueris**, quos **convocaveris**, quid consilii **ceperis**, quem nostrum ignorare **arbitraris**?

Beseft u niet dat uw plannen openbaar zijn, ziet u niet dat uw samenzwering al is samengebonden [en] wordt opgehouden door de kennis van alle aanwezigen? Meent u dat iemand van ons niet weet wat u hebt gedaan tijdens de afgelopen nacht en die daaraan voorafgaand, waar u bent geweest, wie u bijeen heeft geroepen [en] wat voor besluit u hebt genomen?

(Cic. Cat. 1.1)

In tegenstelling tot de eerder genoemde zaken, zouden deze zaken Catilina wel moeten interesseren. Ze zijn daarom niet geformuleerd met *nonne* of *nihilne* maar middels *non* met een werkwoord, dat niet een bepaalde reactie uitlokt of verwacht. Ook spreekt hij over Catilina's situatie (*tua* en *tuam*), in de tweede persoon enkelvoud (*sentis*, ... *vides*? ... *egeris*, ... *fueris*, ... *convocaveris*, ... *ceperis*, ... *arbitraris*?) en is de beschrijving meer subjectief dan objectief geformuleerd: *sentis*, *vides* en *arbitraris* versus een opsomming in de nominativus (*praesidium*, *vigiliae*, *timor*, *concursus*, *munitissimus... locus*, *ora vultusque*). Door deze eigenschappen wordt een meer persoonlijke situatie gecreëerd binnen een algemene en grotere actualiteit waarop Cicero later verder kan borduren.

Ook hier wordt nadruk gelegd op de verbinding tussen het heden en verleden, door wederom het gebruik van *horum* en door het insluiten van de zaken uit het verleden, welke zijn omschreven met een perfectum, met de perceptie van het heden, welke zijn omschreven met een praesens. Daarnaast wordt ook door het gebruik van de infinitivus *teneri* met een participium in de accusativus *constrictam ... coniurationem* benadrukt dat het resultaat wordt gehandhaafd en daarmee van invloed is op het heden en de toekomst.⁵⁷ Dit betekent dat het oprollen van de samenzwering nog gevolgen zal hebben. Het tonen van zijn kennis over de samenzwering is een vorm van intimidatie van Catilina, aangezien de daadwerkelijke bewijsvoering te wensen over laat. Cicero heeft namelijk niet genoeg concrete bewijzen om Catilina direct te laten veroordelen, maar laat het wel zo lijken door zijn opstapeling van feiten. Omdat Cicero retorische vragen gebruikt, is het voor Catilina later ook niet mogelijk om hier een 'juist' antwoord op te geven. Ook is de kennis van zaken belangrijk voor het publiek, aangezien dit nog niet geheel bekend is met de omvang van de crisis of deze nog niet wil erkennen. Hoewel Cicero dat niet wil laten merken in zijn redevoering, ziet een groot gedeelte van de senaat nog niet dat Catilina een gevaar is voor de samenleving; ofwel omdat ze sympathiseren met hem vanuit de eerdere consulaire verkiezingen, ofwel omdat nog niet weten welke misstappen hij allemaal begaan heeft.⁵⁸ Door telkens de daden uit het verleden en de plannen voor de toekomst uit te meten probeert Cicero aan te tonen dat Catilina een tegenstander van de republiek is, met name aan de senatoren die Catilina niet als gevaarlijk beschouwen.

⁵⁷ Dyke (2008, p. 65).

⁵⁸ Batstone (1994, pp. 228-230).

Cicero bespreekt in 1.1 de noodzaak van een omslagpunt meer dan de invulling en de gevolgen ervan, aangezien hij beschrijft hoe slecht het heden is. Hierdoor toont hij niet alleen een belang voor de stad, de staat en de senaat, maar ook voor Catilina en zijn aanhang. De beoogde verandering zal daarmee voor Catilina ook een voordeel hebben. Daarnaast is de noodzaak voor handelen door de senaat en consuls nog groter, aangezien dat van hen al een tijd geleden verwacht werd.

(18) Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave, ... quo ex senatus consulto confestim te interfectum esse, Catilina, convenit.

Wij hebben tegen u een senaatsbesluit, Catilina, geducht en streng; ... Volgens dit senaatsbesluit, Catilina, is het passend dat u onmiddellijk gedood wordt.

(Cic. Cat. 1.3-4)

Cicero stelt hier dat er een *senatus consultum* van toepassing is en dat het dus duidelijk is dat de consuls een machtsmiddel in handen hadden om Catilina aan te pakken.⁵⁹ Hier wordt duidelijk wordt wat een mogelijkheid is voor de invulling van het omslagpunt: de dood van Catilina. Hij beargumenteert hier niet expliciet dat deze maatregel genomen móét worden, maar wel dat deze genomen kán worden omdat de middelen ervoor zijn. Daarnaast stipt hij hiermee aan dat door het wachten de macht van de machthebbers afneemt. Hierdoor zal ingrijpen in de toekomst steeds moeilijker en wordt het gevaar voor de staat steeds groter: *in tantis rei publicae periculis*.⁶⁰ Dit kan gezien worden als een mogelijk nadeel voor de staat.

(19) At [vero] nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim huiusce modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis tamquam in vagina reconditum,

Maar wij dulden al twintig dagen dat het zwaard van macht van hen stomp wordt. Wij hebben immers een senaatsbesluit van precies dien aard, maar dat is opgesloten in het archief, zoals opgeborgen in een schede.

(Cic. Cat. 1.4)

Cicero gaat vervolgens verder op het mogelijke omslagpunt van een veroordeling tot de dood. Hoewel verder in de redevoering blijkt dat hij deze optie zelf niet aanbeveelt, zet hij wel uitgebreid uiteen welke argumenten iemand zou hebben voor deze veroordeling en wat hiervan de gevolgen kunnen zijn, zodat hij zelf als milder gezien wordt als hij dat uiteindelijk niet zal doen. Daarnaast is dit ook een heersende gedachte bij de tegenstanders van Catilina en dit idee, deze haat, wil hij nog eens extra aanwakkeren:

⁵⁹ Volgens Dyke (2008) was dit het *senatus consultum ultimum*; een noodverordening met volmacht voor de consuls. Hij baseert zich hier op Sallustius. Sall. BC 29.2-3:

Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit darent operam consules ne quid res publica detrimenti caperet. Ea potestas per senatum more Romano magistratui maxuma permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque civis, domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere; aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est.

Daarom, wat vaak gewoon is in een dreigende zaak, heeft de senaat verordend dat de consuls [Marcus Tullius Cicero en Gaius Antonius Hybrida] zich inspanden dat de republiek niet iets van schade zou ondervinden. Deze hoogste macht wordt door de senaat op Romeinse wijze toegekend aan een magistraat: het leger voorbereiden, oorlog voeren, bondgenoten en burgers op alle manieren in bedwang houden, in oorlog en in vrede de hoogste macht en oordeel hebben; anders is zonder het bevel van het volk over deze zaken voor geen consul de macht. Batstone (1994, pp. 259-260) erkent wel dat dit het *senatus consultum ultimum* betreft, maar stelt dat deze zijn macht was verloren sinds het toegekend was op 21 oktober, omdat er in de tussentijds niets aantoonbaars gebeurd was.

⁶⁰ Cic. Cat. 1.4.

(20) Si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi, ne non potius hoc omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat.

Als ik nu bevolen zal hebben, Catilina, dat u aangehouden wordt en ter dood gebracht wordt, zal er, denk ik, eerder door mij gevreesd moeten worden dat alle goede mensen zeggen dat door mij te laat is gehandeld dan dat iemand zegt dat te wreed is gehandeld.

(Cic. Cat. 1.5)

Hij formuleert zijn hypothese als een indicativus futurum exactum (*iussero*) en niet als een coniunctivus potentialis. Hierdoor omschrijft hij een daadwerkelijk verwachte situatie met daarbij een werkelijk gevolg in het futurum (*erit*) in plaats van een bepaald (ramp)scenario. In tegenstelling tot Cicero's eerdere uitlatingen, maakt hij in deze wel gebruik van de combinatie van een omslagpunt en een gevolg. Het gevolg is met name van toepassing op hemzelf, aangezien hij een bepaalde reactie van het volk verwacht op zijn handelen. Dit zou dan geen negatieve reactie zijn op de zwaarte van de straf (*quisquam crudelius factum esse dicat*), maar ook niet per se een positief gevolg: het is meer het uitblijven van een negatief gevolg, aangezien hij probeert te voorkomen dat zijn eigen reputatie geschaad wordt. Cicero is in deze passage erg bezorgd om zijn eigen reputatie en refereert daarom vaak naar zichzelf en zijn handelen: *iussero, credo, ... mihi, ... me ...*. Hierbij geeft hij ook de voorkeur aan zijn eigen mensen, aangezien hij meer waarde hecht aan het oordeel van de goede mensen of de *optimates*⁶¹ als het gaat om reputatieschade dan aan het oordeel van een willekeurig persoon (*quisquam*).

Nadat hij uiteen heeft gezet wat hij zou kunnen doen, stelt hij dat hij dat nog niet gaat doen (*nondum adducor*) terwijl dat al wel gebeurd zou moeten zijn (*oportuit*). Omdat het een onpersoonlijke formulering is, wordt dit minder als een plan van Cicero beschouwd, maar meer vanuit de algemene opinie en noodzaak.⁶² Cicero houdt deze mogelijkheid als een dreigement achter de hand en zal er later op terugkomen.

2.3.2 Narratio (6-10)

In de *narratio* (Cat. 1.6-10: *etenim quid est ... venturos esse praedixeram*.) schetst Cicero verder het beeld van de huidige situatie en hoeveel hij al weet van Catilina's handelingen en toekomstplannen. Hierdoor komt er nog meer nadruk te liggen op het problematische heden en de noodzaak om daar verandering in te brengen.

2.3.3 Argumentatio (11-30)

In de *argumentatio* schakelt Cicero over op een meer reëel verzoek aan Catilina, namelijk om weg te gaan uit Rome. Zijn 'verzoek' is daarentegen erg dwingend, aangezien hij een gelijke middels een imperativus aanspoort: *egredere aliquando ex urbe* (Cat. 1.10). Behalve het omschrijven van het verwachte omslagpunt, geeft Cicero ook de reden en de gevolgen ervan aan. Hij creëert het complete beeld van voor en na het omslagpunt:

(21) Magno me metu liberabis, dum modo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes; non feram, non patiar, non sinam.

Van een grote angst zult u mij bevrijden als er tenminste een muur tussen u en mij in staat. U kunt niet langer onder ons verkeren; ik kan het niet verdragen, ik kan het niet dulden, ik kan het niet toestaan.

(Cic. Cat. 1.10)

⁶¹ Dyke (2008, p. 76): *Omnes boni* kan ook worden geïnterpreteerd als de groep van de *optimates* in de senaat.

⁶² Shapiro (2005, p. 48): De verleden tijd van *oportet* wordt vaak gebruikt om aan te geven dat iets nog niet is gebeurd wat al wel gemoeten zou hebben.

Hij omschrijft de situatie echter omgekeerd aan chronologisch, aangezien hij begint met het gevolg (*liberabis*), gevolgd door het omslagpunt (*dum ...*) en afsluit met de problematische huidige situatie (*non potes ... non sinam*). Deze uitlating formuleert hij erg sterk. Door gebruik te maken van een trikolon, asyndeton, anafoor en een omgekeerde volgorde wordt er nog meer nadruk gelegd op het gevolg. Het gevolg van het omslagpunt zou in dit geval positief zijn voor Cicero zelf. De tegenstelling tussen de tweede persoon en de eerste persoon is hierbij sterk aanwezig: het handelen van Catilina heeft direct effect op Cicero (*me ... liberabis, inter me atque te, nobiscum non potes, non feram/patiar/sinam*). Hierbij wordt niet zozeer gesproken over voordelen voor de stad / staat, maar voornamelijk voor Cicero persoonlijk en in zijn rol als consul.

Angst (*magno metu*) is in principe altijd gericht op de toekomst, namelijk dat er iets slechts zal gebeuren, maar het is niet geheel duidelijk waarvoor de angst van Cicero is; dit kan ook het terugkeren van de bedreigende pest zijn, zoals in 11 wordt aangeduid, maar dit is voor het publiek niet duidelijk, mede omdat de passage zich in een overgang bevindt; tot 10 bespreekt Cicero de gevolgen voor zichzelf, maar vanaf 11 noemt hij de gevolgen voor de staat. Bovengenoemde uitlating kan en zal dus ook van toepassing zijn op beide.⁶³ Ook wordt er in de passage niet specifiek gesproken over een bepaalde invulling van het omslagpunt behalve dat Catilina zich buiten de muren van Rome zal bevinden. Dit betekent dat er een daadwerkelijk omslagpunt plaatsgevonden heeft ofwel door middel van handelen van de senaat (verbannen) of eigen initiatief van Catilina (vrijwillig ballingschap). Cicero stuurt hier wederom aan op de noodzaak van een omslagpunt.

Cicero komt vervolgens terug op de mogelijkheid om Catilina ter dood te veroordelen. Hij gebruikt daarvoor een meer expliciete manier om de gevolgen duidelijk te maken, namelijk met een als/dan-constructie. Hij maakt het zelfs zo duidelijk dat hij de constructie tweemaal gebruikt en daarmee de twee opties uiteenzet. Door deze constructie lijkt het alsof dit de enige twee mogelijkheden zijn: gedood worden of vertrekken.

- (22) Nam **si** te interfici **iussero**, **residebit** in re publica reliqua coniuratorum manus; **sin** tu, quod te iam dudum hortor, **exieris**, **exhaurietur** ex urbe tuorum comitum magna et perniciose sentina rei publicae.

Want als ik zal hebben bevolen dat u gedood wordt, zal toch nog de rest van de samenzweerders in de staat achterblijven; Maar als u vertrekt, waartoe ik u al lange tijd aanspoor, zal het grote dregsel van uw aanhangers, schadelijk voor de republiek, uit de stad worden geschept.

(Cic. Cat. 1.12)

Vergelijkbaar met Cat. 1.5 gebruikt Cicero het futurum exactum voor de voorwaarde (*si...iussero* en *sin...exieris*) en het futurum voor het gevolg van die voorwaarde (*residebit* en *exhaurietur*). Opvallend is dat hij wederom hiervoor geen coniunctivus gebruikt.⁶⁴ Zoals hij het nu presenteert zijn beide opties in beginsel reële mogelijkheden en geen irreële situaties. Vervolgens geeft hij met argumenten aan welke van de opties het meest verkieslijk is. Hierbij kiest hij als argument het welzijn van de staat en stad (*in re publica* en *ex urbe*) en dit argument, dat de stad dan geheel verlost is van de aanhang van Catilina, bouwt hij later nog verder uit en maakt hij tot de kern van zijn standpunt.⁶⁵ Vanuit een ideaal oogpunt is de keuze die hij nu maakt eigenlijk de tweede keuze. Hij introduceert namelijk de keuzes als een afweging tussen het opvolgen van de normen (*severitatem*) en het aanhouden van het nut voor de staat

⁶³ Dyke (2008, pp. 86-87).

⁶⁴ Zie Cic. Cat. 1.5.

⁶⁵ Zie Cic. Cat. 1.30 en Cic. Cat. 1.31.

(*communem salutem*).⁶⁶ Dat hij dit niet durft (*nondum audeo*) heeft er uiteraard alles me te maken dat hij bang is voor te weinig steun vanuit de senaat.⁶⁷ Hij zegt waarschijnlijk ook expres 'nog niet' (*nondum*), aangezien hij verwacht dat aan het einde van de redevoering de meningen over Catilina zijn veranderd en hij op minder tegenstand van aanhangers hoeft te rekenen.

In de eerste situatie omschrijft hij een nadelig gevolg voor de staat en in de tweede situatie een voordelig gevolg voor de stad. Het negatieve gevolg behelst niet zozeer een verandering in de negatieve zin, maar meer een continuering van de onwenselijke situatie.

Door zijn formulering lijkt hij de staat en de stad aan elkaar gelijk te stellen; als Catilina uit de stad verdreven is, zal dat de staat ten goede komen. Cicero gebruikt een metafoor om zijn punt te maken; hij vergelijkt de stad met het ruim van een schip en de samenzweerder met hooswater: als het water, dat slecht is voor het hele schip/de republiek, uit het ruim van het schip geschept is, zal dat het geheel ten goede komen.⁶⁸ Dit is waarschijnlijk omdat de staat wordt geregeerd vanuit de stad en Catilina met name macht kan uitoefenen in Rome. Zodra hij uit Rome vertrekt, wordt zijn invloed op de staat automatisch minder. Dit is echter problematisch, aangezien hij ook buiten de stad, namelijk in het kamp van Manlius, nog invloed kan uitoefenen op de samenzwering.

Opnieuw is ook de tegenstelling tussen 'ik' en 'jij' duidelijk aanwezig. Cicero stelt dat hij, wanneer hij bevolen heeft om Catilina te doden, niet het gehele probleem oplost. Wanneer Catilina echter zelf vertrekt, kan het echter wel goed aflopen. Dit verschil wordt extra benadrukt door het gebruik van *tu*, dat de focus verlegt van *iussero* naar *exieris*, en *sin*, een samenstelling van *si* en *ne*, dat een tegenstelling aangeeft met de eerder gedane uitspraak, namelijk de situatie dat hij gedood wordt. Hoewel Cicero het doet lijken alsof hij eenvoudig kan bevelen (*iussero*) om een einde aan Catilina's leven te laten maken, was dat waarschijnlijk in de praktijk niet zo gemakkelijk. De macht die hij daarvoor nodig had was er weliswaar wel, middels het *senatus consultum (ultimum)*, maar aan de *auctoritas* om deze verordening ook daadwerkelijk tot uitvoer te brengen heeft het hem waarschijnlijk ontbroken. Daarvoor is deze redevoering ook grotendeels bestemd.⁶⁹

Na de voordelen voor de staat in de tweede optie, zet Cicero ook de voordelen uiteen voor Catilina en zijn aanhang wanneer zij vertrekken uit de stad. Hij laat zien dat een vertrek nog niet zo'n slecht idee is, aangezien het niet alleen voor de stad, maar voor Catilina zelf ook beter is.

- (23) Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est ... qui te non metuat, nemo, qui non oderit.
Wat is het toch, Catilina, dat u nog in deze stad kan verheugen? Waarin ... niemand is die u niet vreest, niemand die u niet haat?
(Cic. Cat. 1.13)

⁶⁶ Cic. Cat. 1.12: Qua re, quoniam id quod est primum, et quod huius imperi disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius.

Daarom, aangezien ik nog niet durf te doen dat wat het eerste is en dat wat passend is bij deze macht en het gebruik van de voorouders, zal ik doen wat ten opzichte van de strengheid gematigder is en ten opzichte van de algemene welvaart nuttiger.

⁶⁷ Dyke (2008, p. 91).

⁶⁸ Shapiro (2005, p. 55).

⁶⁹ Batstone (1994, pp. 259-260).

Hij omschrijft deze zaken echter niet als redenen om te gaan, maar als motivatie om niet te blijven. Dit komt op hetzelfde neer, maar Cicero zet op deze manier wel uiteen dat er een einde komt aan de negatieve situatie van het heden. Hij vermeldt echter niet expliciet wat hem te wachten staat buiten de stad, aangezien hij alleen iets zegt over het heden, maar niet over de toekomst.

Dit beeld zet Cicero vervolgens door in Cat. 1.13-18 *Quae nota domesticae ... aliquando timere desinam*. In deze passage laat hij zien dat de stad en de staat Catilina niet meer respecteren vanwege zijn verderfelijke karakter en slechte daden uit het verleden. Cicero somt hierbij een groot aantal misstappen van Catilina op en hoe het volk hierop gereageerd heeft, zodat hij Catilina kan aanraden om op basis van de mening van de burgers ervoor te kiezen om te vertrekken:

- (24) Servi mehercule mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem; tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium quam infestis omnium oculis conspici mallem;
Als, bij Hercules, mijn slaven op deze wijze bang waren voor mij zoals al uw burgers voor u, dan zou ik vinden dat mijn huis verlaten moest worden. Vindt u niet dat u de stad moet verlaten? En als ik zou zien dat ik bij mijn burgers, al was het ten onrechte, zo ernstig verdacht en gehaat was, zou ik liever willen dat ik de aanblik van de burgers mis dan dat ik door de vijandige ogen van allen gezien word.
(Cic. Cat. 1.17)

Cicero maakt een vergelijking tussen de staat en zijn eigen huishouden, waarbij de slaven de Romeinse burgers representeren. Hoewel hij de vergelijking niet zodanig doortrekt, zou je er wel in kunnen lezen dat Cicero van mening is dat hij zijn slaven nog beter behandelt dan Catilina zijn burgers. Dit wordt versterkt door de vooropplaatsing van *servi*. Cicero beschrijft in deze passage de toekomst voor Catilina als hij in Rome blijft. Het is een gegeven dat de burgers bang zijn voor hem en hem haten, maar het is aan hem om te kiezen of hij daartussen aanwezig wil blijven. Cicero zegt niet expliciet dat het voor Catilina beter is om te gaan, maar vertelt wat hij zelf in een vergelijkbare situatie zou doen (*putarem*). Hij suggereert vervolgens dat deze situatie nu op Catilina van toepassing is en meent dat deze hetzelfde dient te doen (*arbitraris*).

Hij laat zien wat de gevolgen zouden kunnen zijn van zijn keuze: gaan en geen boze blikken meer krijgen, of niet gaan en vijandige ogen zien (*carere me aspectu civium quam infestis omnium oculis conspici mallem*). Er wordt geen letterlijke als/dan-constructie gemaakt, maar door gevolgen van beide keuzemogelijkheden te verschaffen is deze redenering impliciet aanwezig. Cicero duidt aan dat er een keuzemogelijkheid bestaat voor Catilina middels *mallem*. Doordat hij een *coniunctivus irrealis* gebruikt, impliceert hij dat dit echter niet op hem van toepassing is. Vervolgens maakt hij tamelijk expliciet dat deze wél op Catilina van toepassing is (*arbitraris*). Hoewel hij het formuleert vanuit zichzelf mag het opgevat worden als een advies aan Catilina zodat deze uit een nadelige situatie kan ontsnappen om zo in een mogelijk positievere situatie terecht te komen.⁷⁰

Cicero vervolgt zijn argument over het welzijn van de staat met een *prosopopeia* van het vaderland om de voordelen van Catilina's vertrek voor de staat te tonen:

- (25) Quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe; si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.

⁷⁰ Shapiro (2005, p. 58).

Daarom, vertrek en bevrijd mij van deze angst: als die gegrond is, opdat ik er niet door word gewurgd, maar als die misplaatst is, dat ik eindelijk niet meer bang hoeft te zijn.

(Cic. Cat. 1.18)

Na de zoveelste opsomming van Catilina's slechte verleden stelt het vaderland bang te zijn voor Catilina al bij het eerste wapengekletter (*quicquid increpuerit, Catilinam timeri*).⁷¹ Hierdoor ziet het als enige oplossing dat Catilina vertrekt en dat hij daardoor de angst wegneemt (*discede ... timorem eripe*). Dit zou een positief gevolg zijn voor het vaderland en het legt zelf uit dat dit gunstig is in beide situaties. Omdat het volgens het vaderland niet in alle gevallen zeker is dat Catilina de aanstichter is, kan deze angst gegrond zijn (*verus*) of ongegrond (*falsus*). Het vaderland wil in ieder geval van angst verlost zijn en stelt dat dit gebeurt wanneer Catilina vertrekt. Hoewel hierin zowel het omslagpunt als de toekomst beschreven worden, formuleert Cicero dit niet als iets dat voortvloeit uit een eerder handelen ('als jij weggaat, ben ik niet meer bang'), maar een daad op zich. Dit blijkt uit het gebruik van de imperativus *eripe*; hierdoor lijkt het alsof Catilina dit bewust zou doen, hoewel het voortvloeit uit zijn eerdere handelen, namelijk het weggaan (*discede*). Dit geeft het gevolg al meer een definitief karakter, omdat de voorwaarde of het omslagpunt wordt overgeslagen in de redenering.

Na de bespreking van een vrijwillig huisarrest in het heden, keert Cicero terug naar het thema van een (vrijwillig) vertrek in ballingschap. Waar hij voorheen enkel positieve gevolgen en argumenten aandroeg, ziet hij hier nu een probleem: hij verwacht dat de haat jegens Cicero in Rome blijft hangen zelfs nadat Catilina is vertrokken:

(26) *tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat.*

Hoewel ik zie, als u hebt besloten in ballingschap te gaan, omdat u door mijn uitspraak bang bent geworden, hoe groot de storm van haat is die ons boven het hoofd hangt, zo niet in de tegenwoordige tijd met een recente herinnering aan uw misdaden, dan wel bij het nageslacht.

(Cic. Cat. 1.22)

In deze redenering benoemt Cicero wederom de voorwaarde van het omslagpunt, het omslagpunt met een bepaalde invulling en de toekomst, maar niet in chronologische volgorde. De voorwaarde, gepresenteerd als een indicativus futurum exactum, heeft de schijn van een reële toekomst en niet van een mogelijkheid. Dit versterkt het idee dat deze impopulariteit de toekomst zal zijn. Hoewel dit in Cicero's betoog de meest gunstige beslissing zou moeten zijn, geeft hij aan deze bepaalde invulling van het omslagpunt echter een negatief gevolg voor hemzelf; namelijk dat hij impopulair wordt bij de bevolking. Dit lijkt misschien onlogisch, maar vanuit het oogpunt dat Catilina een vijand is en zijn eigen vijand wil schaden, is het een legitieme strategie om Catilina te overtuigen.⁷² Hoewel Cicero voorheen beargumenteerd heeft dat deze keuze voornamelijk voordelen heeft voor de staat om de senaat te overtuigen, bespreekt hij hier een mogelijk nadeel voor de staat en Cicero zelf om zo Catilina te overtuigen, waarbij de overgang aangegeven wordt door het adversatieve *tametsi*.

Na deze kanttekening (*quam ob rem*) vat hij de keuze voor Catilina om in ballingschap te gaan, vrijwillig of niet, kort samen:

⁷¹ Cic. Cat. 1.18.

⁷² Zie Cic. Cat. 1.23 en Dyke (2008, p. 107).

(27) Quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscere ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exilium; vix feram sermones hominum, si id feceris, vix molem istius invidiae, si in exilium iussu consulis ieris, sustinebo.

Daarom, zoals ik al vaak heb gezegd: vertrek en, als u tegen mij als uw persoonlijke vijand, zoals u verkondigt, haat wilt aanwakkeren, ga dan direct in ballingschap; nauwelijks zal ik de roddels van de mensen kunnen verdragen, als u dat gedaan zal hebben; nauwelijks zal ik het gewicht van deze haat verdragen, als u op bevel van de consul in ballingschap zult zijn gegaan.
(Cic. Cat. 1.23)

Hij somt voor de keuze een tweetal argumenten op (*vix ... si, vix ... si*) die beide tot hetzelfde aansporen: in ballingschap gaan (*recta perge in exilium*).⁷³ In deze en in de vorige passage neemt Cicero de houding aan van een *inimicus* jegens Catilina om hem zo te verleiden om de keuze te maken waarbij Cicero zoveel mogelijk geschaad wordt. Hij suggereert namelijk dat als Catilina hem als *inimicus* ziet dat hij hem dan ook het slechtste moet toewensen en daardoor moet doen wat voor Cicero het minst wenselijk is: je probeert je vijanden zoveel mogelijk te schaden. In ballingschap gaan zou namelijk Cicero's argumentatie dat Catilina staatgevaarlijk is of ten minste was ontkrachten, omdat zijn verbinding met de samenzwering niet bevestigd kan worden. Dit is vervolgens nadelig voor Cicero omdat deze keuze zijn zowel reputatie schaadt bij het volk (*feram sermones hominum*) aangezien hij Catilina's vrijwillige handelen niet tegengehouden heeft (*id feceris*), als hem gehaat maakt (*molem istius invidiae...sustinebo*) aangezien hij persoonlijk Catilina veroordeeld heeft, zonder al te veel bewijs (*iussu consulis ieris*).⁷⁴ Hij spoort Catilina hier op een ironische manier aan om te doen wat zo schadelijk mogelijk is voor Cicero en de meest nadelige gevolgen heeft. Dit zal Catilina zelf echter geen voordelen brengen behalve het genot van het schaden van een vijand.

De andere optie (*sin autem*) die Catilina heeft, is om niet in ballingschap te gaan, maar om zijn samenzwering voort te zetten:

(28) Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum inopportuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris.

Maar indien u daarentegen liever wilt bijdragen aan mijn faam en glorie, verdwijn met die onbeschaamde groep van misdadigers, begeef u naar Manlius, hits die verdorven burgers op, maak u van de goede mensen los, verklaar het vaderland de oorlog, bejubel de gewetenloze rovers, zodat u door mij niet naar buitenstaanders schijnt te zijn verbannen, maar uitgenodigd bent om naar uw eigen mensen te gaan.

(Cic. Cat. 1.23)

Het is merkwaardig dat Cicero in bovenstaande passage Catilina ertoe lijkt aan te sporen om naar Manlius' kamp te gaan om vanuit daar een burgeroorlog voor te bereiden. Batstone (1994) suggereert dat dit voor Cicero geoorloofd is, omdat hij toch al zeker weet dat Catilina Rome zou gaan verlaten. Wanneer gebeurt wat Cicero heeft opgedragen, draagt dit bij aan zijn geloofwaardigheid, omdat uitgekomen is wat hij voorspeld heeft.⁷⁵ Wanneer Catilina er namelijk voor kiest om zijn verzet vol te houden vanuit het kamp van Manlius zal Cicero's gelijk bewezen worden en zullen maatregelen tegen hem gelegitimeerd zijn. Cicero wordt dan namelijk niet aangekeken op het wegsturen van Catilina en

⁷³ Dyke (2008, p. 108).

⁷⁴ Shapiro (2005, p. 62).

⁷⁵ Batstone (1994, p. 226).

kan dan zijn macht gebruiken om een eind te maken aan de samenzwering en dat zal niet gunstig zijn voor Catilina en zijn aanhang.⁷⁶

Deze tweede mogelijkheid, die dubbel adversatief is door *sin* en door *autem*, zou voor Cicero een voordeel betekenen vanwege het bewijs van de samenzwering. Dit is dan voor Catilina een nadeel wanneer je de stelling doortrekt dat iemand het slechtste wil voor zijn vijand (*si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam*). Hij presenteert de keuze als een voordeel voor zichzelf (*laudi et gloriae*) en dus een nadeel voor Catilina als *inimicus*. Hiermee is de tweede mogelijkheid de minst verkieslijke van de twee voor Catilina wanneer je ervan uit gaat dat hij Cicero wil dwarsbomen.

Beide mogelijkheden zijn gelijkwaardig geformuleerd, namelijk met een combinatie imperativi, futura en futura exacta in de omschrijving van het omslagpunt en de gevolgen daarvan. Daarbij wordt in beide mogelijkheden ook duidelijk dat Catilina een bewuste keuze kan maken voor één van de twee door het gebruik van *vis* en *mavis*. Deze gelijke formulering kan ook verklaard worden door het feit dat Cicero een dubbel publiek heeft. Je zou kunnen stellen dat de eerste optie de meest verkieslijke is voor Catilina en de tweede voor de staat en dus de voorkeur zou moeten hebben bij de senatoren. Hierdoor vergroot Cicero de afstand tussen Catilina en de senaat door het zo te formuleren dat het lijkt dat de twee partijen tegenstelde belangen hebben; ze kunnen niet allebei winnen in deze situatie.

Cicero gaat er in deze redenering van uit dat Catilina het erg belangrijk zal vinden wat zijn keuze betekent voor Cicero; terwijl hij hem opdraagt wat hij moet doen, heeft hij het opvallend vaak over zichzelf: *si mihi inimico, sustinebo, meae laudi et gloriae* en *ut a me non eiectus ad alienos*. Blijkbaar zijn de gevolgen voor Cicero een belangrijke overweging voor Catilina. Door zichzelf als directe tegenstander voor te stellen houdt Cicero de strijd heel compact. Hij creëert een één tegen één strijd tussen hemzelf als vertegenwoordiger van de staat en Catilina als leider van de samenzwering. Wanneer Cicero zichzelf in 18 en 27-28 laat toespreken door het vaderland, legitimeert hij tegenover de senatoren dat hij de republiek moet verdedigen, waardoor hij zijn *auctoritas* vergroot.⁷⁷

Cicero gaat vervolgens verder op de mogelijkheid dat Catilina zich bij Manlius aansluit en de samenzwering voortzet. Volgens hem is dit namelijk de meest natuurlijke keuze voor Catilina omdat het aansluit bij zijn karakter:

- (29) neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. ... Hic tu qua laetitia perfruere, quibus gaudiis exultabis, quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis!
En deze zaak brengt u immers geen verdriet, maar bezorgt u een werkelijk ongelofelijk genot. ... Van welk een blijdschap zult u hier genieten; van welke vreugde zult u jubelen, in welke wellust zult u dronken zijn, wanneer u binnen dat grote getal van uw volgelingen geen goed mens meer zult zien, noch zult horen.
(Cic. Cat. 1.25-26)

Hij laat zien dat bij een verdorven karakter ook een verdorven keuze hoort en dat een slecht man uit slechte dingen zijn voordeel en genot kan halen. Het kiezen voor Manlius (*haec res*) heeft voor Catilina geen negatieve gevolgen, zoals verdriet (*dolorem*), terwijl uit Cicero's woorden blijkt dat hij dit wel zou

⁷⁶ Dyke (2008, p. 107).

⁷⁷ Batstone (1994, p. 261).

moeten voelen, aangezien hij Catilina's gedrag als een dwaasheid omschrijft (*amentiam*).⁷⁸ In plaats daarvan geeft hem dit juist positieve gevolgen in de vorm van persoonlijk genot (*voluptatem*), blijdschap (*laetitia*) en vreugde (*gaudiis*). Dit persoonlijk belang wordt duidelijk in deze passage doordat er nadruk ligt op Catilina door het gebruik van *tibi, tu, tuorum* en de werkwoordsvormen in de tweede persoon enkelvoud. Hiermee creëert hij een afstand tussen de voordelen voor Catilina en de gevolgen voor de staat. De situatie waarin Catilina na het omslagmoment zal verkeren, omschreven door enkel *hic*, kan dan wel voordelig zijn voor Catilina, maar volgens Cicero is deze verwerpelijk. De voorwaarde is namelijk dat zijn aanhang uit enkel slechte mensen bestaat (*in tanto numero tuorum neque ... virum bonum quemquam*). Voor de staat is dit met name verwerpelijk omdat verdorven mensen ook slechte invloed hebben op het functioneren van de samenleving.

Hierna wendt Cicero zich tot de senatoren om hen van de noodzaak te overtuigen. In de tweede redevoering namens het vaderland probeert hij nogmaals de senaat te overtuigen dat Catilina ter dood moet worden gebracht:

(30) Tunc eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Nonne hunc in vincla duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis?

Zal je hem, die je hebt bewezen een vijand te zijn, die je als toekomstig leider van een oorlog ziet, van wie je van mening bent dat hij als bevelhebber in het legerkamp van de vijanden wordt verwacht, de aanstichter van misdaad, de leider van de samenzwering, opruiër van slaven en verloren burgers, nu gaan zodat het lijkt of hij door jou niet uit de stad is weggestuurd, maar op de stad is afgestuurd? Zal je niet liever het bevel geven hem in de boeien te slaan, naar zijn terechtstelling te slepen en hem door middel van de doodstraf te liquideren?

(Cic. Cat. 1.27)

Zogenaamd zou dit volgens het vaderland de beste optie zijn, aangezien hij een bewezen misdadiger is (*quem esse hostem comperisti*) en enkel slechts kan brengen voor de samenleving. Dat de schuld en het aandeel van Catilina bewezen zouden zijn (*quem ducem belli futurum vides*), is echter niet geheel juist, aangezien de beschuldigingen nog slechts zijn gebaseerd op geruchten en verklaringen van medestanders. Het vaderland stuurt echter aan op het voorkomen van meer problemen door nu in te grijpen en hem niet te laten ontsnappen. Het schetst de situatie dat Cicero de schuld zal krijgen, wanneer de stad meer ellende van Catilina zal ondervinden; dit is nadelig voor Cicero. Hoewel het vaderland Cicero aanspoort om zijn macht te gebruiken, is het voor Cicero beter om te wachten op en te zorgen voor meer bewijs. Door de opsomming van Catilina's daden brengt hij herhaaldelijk naar voren dat Catilina gezien moet worden als leider: *ducem, imperatorem, auctorem, principem, evocatorem*. Dit slaat echter niet op de leiding over het volk, maar over slechte dingen (*ducem belli, imperatorem hostium, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem perditorum*).⁷⁹ Dit draagt bij aan het beeld van Cicero als vertegenwoordiger van het goede versus Catilina als vertegenwoordiger van het slechte.

⁷⁸ Cic. Cat. 1.25: Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit.

De natuur heeft u naar deze dwaasheid voortgebracht, uw wil heeft u getraind, uw lot heeft u bewaard.

⁷⁹ Dyke (2008, p. 114).

Deze terughoudendheid wordt door het vaderland vervolgens als verwerpelijk beschouwd, aangezien het standpunt kan rekenen op flinke kritiek (*invidiae*); Cicero moet zich niet laten afremmen door de angst voor strengheid en moet dus Catilina veroordelen met een eventueel tekort aan bewijs:

(31) Sed, si quis est invidiae metus, non est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac nequitiae pertimescenda. An, cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt tum te non existumas invidiae incendio conflagraturum?

Maar als er enige vrees voor een verwijt bestaat, moet het verwijt van onbekwaamheid en slapheid ernstiger dan van strengheid en doortastendheid gevreesd worden. Wanneer Italië door oorlog verwoest wordt, steden worden geplunderd, huizen in brand staan, denk je niet dat je dan getroffen zult worden door vlammend verwijt?

(Cic. Cat. 1.29)

In een omslachtig geformuleerde zin bedoelt Cicero, via het vaderland, te zeggen dat het beter is om te hard op te treden dan te gematigd. Hiermee zegt hij dat hij het zekere voor het onzekere moet nemen om te voorkomen dat er grotere rampen plaatsvinden. Hij beargumenteert dat er verschillende invullingen voor het omslagpunt zijn met verschillende soorten gevolgen: een milde aanpak door ballingschap en een strenge aanpak door doodstraf. Een milde aanpak zal/kan zorgen voor grote nadelige gevolgen voor de staat, zoals oorlog (*bello*), plundering (*vexabuntur urbes*) en brand (*tecta ardebunt*), aangezien Catilina niet wordt gestopt en hij zijn gang kan blijven gaan. Daarnaast zal de schuld hiervan worden neergelegd bij Cicero wegens een te weinig kordaat handelen van een magistraat (*invidia ... inertiae ac nequitiae*). Dit betekent dat er fysieke schade zal zijn voor Rome en ernstige reputationele schade voor Cicero. De strenge aanpak echter kan enkel leiden tot gematigde gevolgen, omdat er alleen reputationele schade voor Cicero kan optreden zoals verwijten van strengheid (*severitatis*) en doortastendheid (*fortitudinis*). Deze ‘schade’ wordt weliswaar gepresenteerd als iets slechts omdat het verweten zou kunnen worden door de bevolking (*invidia*), maar *severitas* en *fortitudo* worden in de meeste gevallen gezien als belangrijke deugden in de Romeinse samenleving en daarmee als wenselijk gedrag.⁸⁰ In zijn eigen *De Inventione* benoemt hij *fortitudo* als een van de onderdelen van zaken die behoren tot de categorie van het *honestum*.⁸¹ De negatieve gevolgen van de strenge aanpak kunnen daarmee tot een verwaarloosbaar nadeel worden gereduceerd.

‘Het vaderland’ stimuleert Cicero om te kiezen voor het welzijn van de staat in plaats van voor zijn eigen reputatie. In de afweging is het onderscheid zichtbaar: in een passage van twee zinnen wordt maar liefst driemaal (een vorm van) *invidia* gebruikt: verwijten. Hoewel dit een ding was dat door publieke figuren vermeden diende te worden, blijft het een ontastbare, immateriële en persoonlijke zaak. Daarentegen treffen de andere gevolgen meer mensen: geheel Italië (*Italia*), de steden (*urbes*) en de huizen/huishoudens (*tecta*), en zijn deze materiële (*vastabitur, vexabuntur* en *ardebunt*). Het is dus voor Cicero noodzakelijk in zijn eigen schade voor lief te nemen om de staat te redden. Dit zegt hij later ook als zichzelf: *ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam putarem*.⁸²

Aan het eind van zijn *argumentatio* vat Cicero nogmaals kort de verschillende mogelijkheden samen voor de senaat. Hierbij draagt hij geen argumenten meer aan waarom het voor Catilina van belang is om voor een van deze mogelijkheden te kiezen, maar bekijkt hij de zaak vanuit het oogpunt van de senaat, de staat en zichzelf:

⁸⁰ Dyke (2008, p. 116).

⁸¹ Cic. Inv. 2.159.

⁸² Cic. Cat. 1.29 “dat ik een verwijt voortgekomen uit deugdzaamheid als eer en niet als verwijt moet beschouwen.”

(32) Nunc intellego, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto intellego hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse.

Quodsi se eiecerit secumque suos eduxerit ... extinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium.

Nu ben ik er zeker van dat wanneer hij in het kamp van Manlius is gearriveerd, zoals hij van plan is, niemand zo stom zal zijn, die niet waarneemt dat de samenzwering is gesmeed, niemand zo verdorven zal zijn, die dat niet erkent.

Ik ben er echter zeker van dat wanneer hij alleen gedood is, deze pest voor de staat wel korte tijd kan worden weggedrukt, maar niet definitief onderdrukt.

Maar als hij uit zichzelf in ballingschap gaat en zijn volgelingen meeneemt ... zal niet alleen die voortwoekerende pest in de staat worden uitgeschakeld en uitgeroeid, maar ook alle kwaad met wortel en tak.

(Cic. Cat. 1.30)

Hij geeft hierbij drie mogelijkheden: de eerste mogelijkheid beschrijft wat er zal gebeuren als ze Catilina zijn gang laten gaan en hem toestaan zich aan te sluiten bij Manlius. De tweede wanneer ze besluiten hem ter dood te veroordelen en de derde wanneer hij uit zichzelf in ballingschap gaat. In de opsomming geeft Cicero eerst weer wat de niet wenselijke alternatieven zijn doordat hij direct het nadeel erbij vermeldt: in de eerste situatie is het gevolg dat de samenzwering dan voortgezet wordt (*coniurationem esse factam*),⁸³ in de tweede situatie is het nadelig dat de aanhangers van Catilina dan nog in Rome achterblijven (*hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse*). Vervolgens duidt hij de meest wenselijke mogelijkheid aan, waarbij hij in plaats van een nadeel een voordeel noemt, namelijk dat zowel Catilina als zijn aanhang dan uit de stad is verdreven (*non modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium*).

Van de drie mogelijkheden echter ligt er slecht één in de macht van de senaat, namelijk om hem ter dood te veroordelen. De eerste en de derde mogelijkheid houden namelijk in dat de senaat niet handelt en Catilina zelf de keuze maakt. Het enige dat ze zouden kunnen doen is Catilina overreden in ballingschap te gaan. Cicero benoemt echter niet zozeer de keuze van de senaat zelf, maar meer het directe gevolg en de indirecte gevolgen (het resultaat) daarvan; hij zegt niet 'als we Catilina ter dood veroordelen', maar 'als hij gedood is', wat alweer een stap verder is en meer reëel overkomt.

Catilina wordt beschreven in de derde persoon middels *iste, hoc, se* en *suos*, waaruit blijkt dat Cicero tegen de senaat praat en niet meer tegen Catilina. De voor- en nadelen die hij noemt, zijn dan ook gericht op de staat. Hij onderscheidt de drie mogelijkheden ook door de adversatieve voegwoorden *autem* en *quodsi*, waardoor hij benadrukt dat het drie verschillende mogelijkheden zijn met elk zijn eigen gevolgen. Inmiddels heeft Cicero door het herhaaldelijk uiteenzetten van de daden en plannen van Catilina bewerkstelligd dat de kennis van de samenzwering op peil is bij zijn publiek. Hij sluit zijn *argumentatio* dus ook af met de verwachting of constatering dat iedereen nu kan voorspellen hoe het af zal lopen (*Nunc intellego ... coniurationem esse factam*). Niet alleen hij weet het nu, maar hopelijk ook de rest van de senaat.

⁸³ Of dit werkelijk een nadeel is, is te betwijfelen. Cicero geeft in 1.23 namelijk aan dat dit een voordeel is in verband met de bewijslast.

2.3.4 Peroratio (31-33)

In de *peroratio* keert Cicero terug naar de huidige situatie: er is een samenzwering: *Etenim iam diu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur.*⁸⁴ Om hieruit te ontkomen dient actie te worden ondernomen door de senaat en/of de consul. Om nog maar eens te benadrukken dat het niet voldoende is om Catilina alleen aan te pakken maar ook zijn hele bende maakt Cicero een vergelijking met zieke mensen:

(33) Ut saepe homines aegri morbo gravi ... sic hic morbus, qui est in re publica, relevatus istius poena vehementius reliquis vivis ingravescet.

Zoals dikwijls mensen ziek door een zware ziekte ... zo zal ook deze ziekte die in onze staat heerst, na opluchting door bestraffing van die man, veel ernstiger vormen aannemen wanneer die anderen nog in leven zijn.

(Cic. Cat. 1.31)

Cicero stelt namelijk dat een zieke na een simpele verlichting opgelucht kan zijn, maar dat daardoor het probleem niet is opgelost en daarna nog veel heftiger terugkeert. Hij vergelijkt de problemen die de staat ondervindt aan de samenzwering met een ziekte en ziet het opruimen van alleen Catilina niet als genezing, maar als tijdelijke verlichting van de pijn. Het ter dood veroordelen van Catilina zal hiermee niet alleen minder positieve gevolgen hebben, maar ook extra negatieve gevolgen, aangezien de aanhang van Catilina na zijn dood nog heviger terugkeert (*vehementius ... ingravescet*), bijvoorbeeld omdat ze wraak willen nemen voor de dood van hun leider. Hiermee probeert hij de senaat ervan te overtuigen dat het beter is om Catilina niet te doden, maar ervan te overtuigen zelf in ballingschap te gaan.

Hij grijpt vervolgens terug naar alle problemen van de huidige situatie en herinnert de senaat er aan waarom het noodzakelijk is dat er ingegrepen wordt en een omslagpunt komt. De situatie is namelijk dusdanig problematisch dat deze onhoudbaar en gevaarlijk is voor de staat:

(34) desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare;

het moet uit zijn dat ze de consul in zijn eigen huis belagen, dat ze het spreekgestoelte van de praetor urbanus omsingelen, het senaatsgebouw met het zwaard belegeren, brandpijlen en fakkels in gereedheid brengen om in de stad brand te stichten.

(Cic. Cat. 1.32)

Wanneer Catilina én zijn aanhang worden aangepakt, geeft dit een verlichting van de negatieve situatie en vormt het een positief gevolg voor de staat: *ut Catilinae profectione omnia patefacta, inlustrata, oppressa, vindicata esse videatis.*⁸⁵

Cicero rondt zijn redevoering af met de onderwerpen die hij ook in het begin gebruikte om de noodzaak van een omslagpunt aan te duiden. Met deze argumenten probeert hij de senaat nogmaals te overtuigen dat er een noodzaak is om iets te doen om een omslagpunt te creëren, terwijl hij in de *argumentatio* al is ingegaan op de daadwerkelijke invulling van dit omslagpunt. Op het einde vat Cicero

⁸⁴ Cic. Cat. 1.31 "Immers al lange tijd, heren senatoren, bevinden wij ons in deze gevaren en hinderlagen van de samenzwering."

⁸⁵ Cic. Cat. 1.32 "zodat jullie na het vertrek van Catilina zien dat alles is geopenbaard, onthuld, vrijdeld en overwonnen."

nog even kort samen wat hij aan Catilina opdraagt om te doen⁸⁶ (en wat hij dus ook verwacht)⁸⁷, maar ook wat de gevolgen daarvan zullen zijn, namelijk dat hij door Jupiter gestraft zal worden.⁸⁸

3. Interpretaties

3.1 Interpretatie op basis van moderne methoden

Omdat de redevoering een dubbel publiek kent, is het moeilijk te bepalen of de uitlatingen positief of negatief geframed zijn; wat voor de ene positief is, kan voor de ander negatief zijn en vice versa. Cicero probeert beide partijen te overtuigen van zijn standpunten, dus moet de framing van de uitlatingen bekeken worden in het licht van het publiek en het doel.

Doordat Cicero in het begin veel nadruk legt op de huidige situatie en de gebeurtenissen die tot deze omstandigheden hebben geleid, wordt er hard gewerkt om de noodzaak voor verandering zo groot mogelijk te maken, zowel bij de senaat als bij Catilina. Uit de redevoering kunnen we opmaken dat de ontwikkeling nu op een kritiek punt is aangekomen, en dat er iets gedaan dient te worden. Als er niet wordt ingegrepen, blijft de situatie zo gevaarlijk als hij nu is en misschien nog wel slechter. Wordt er wel ingegrepen, dan verbetert de situatie en wordt deze weer als voorheen. Dit betekent dat het heden als niets wenselijk kan worden beschouwd en dat mensen met name iets te winnen hebben bij de verandering. Doordat Cicero's argumenten zijn gebaseerd op de notie van een afglijdende samenleving onder Catilina is echter niet uit te sluiten dat er niets te verliezen is, dus het bepalen van de aard van het risico ten op zichte van de huidige situatie is hierbij lastig.

Daarnaast is het echter over het algemeen zo dat de huidige situatie niet per se als referentiepunt gezien hoeft te worden; dit kan ook de situatie zijn waar men aan gewend is en die men als 'normaal' bestempelt. Dat betekent dat de periode voor de problemen rondom Catilina als maatstaf genomen moet worden voor de senaat. Om die reden maakt Cicero ook verschillende verwijzingen naar situaties voor de samenzwering van Catilina om het publiek eraan te herinneren wat zij als referentiepunt kunnen aanhouden.⁸⁹

3.1.1 Senaat

Aangezien het niet geheel duidelijk is of er na het omslagpunt een winst of verlies plaatsvindt, afhankelijk van het referentiepunt, zijn zowel de promotion focus als de prevention focus verdedigbaar. Echter, omdat de normale omstandigheden, de status quo, als een referentiepunt gezien dienen te worden, lijkt een prevention focus waarschijnlijker. Hier heeft Cicero een tweeledig doel bij de senaat, namelijk om deze ervan te overtuigen dat er iets moet gebeuren (het omslagpunt) en vervolgens om de senatoren ervan te overtuigen wat er dan precies moet gebeuren (de invulling ervan).

⁸⁶ Cic. Cat. 1.33: *Hisc e ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium.*

Met deze voortekens, Catilina, en met de hoogste behoud voor de republiek, met uw pest en verderf en met de vernietiging van hen die samen zich met u door elke misdaad en verraad hebben verbonden, vertrek naar uw goddeloze en misdadige oorlog.

⁸⁷ Zie Cic. Cat. 1.23.

⁸⁸ Cic. Cat. 1.33: *homines bonorum inimicos, hostis patriae, latrones Italiae scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.*

(Persoonlijke) vijanden van goede mensen, de vijanden van het vaderland, de schurken van Italia, onderling in een verbond van misdaden en door een misdadige band verbonden, levend of dood, met eeuwige straffen bestraffen.

⁸⁹ Bijv. Cic. Cat. 1.3 'An vero ... privatus interfecit;' en 'quod C. Servilius ... sua occidit.', Cic. Cat. 1.4 'Decrevit quondam ... remorata est?'

De argumenten die gegeven worden wat betreft het welzijn van de staat zijn veelal gericht op de toekomst, maar bekeken vanuit het heden. Wanneer er wordt benoemd dat het heden erg slecht en verwerpelijk is, wordt impliciet een vergelijking gemaakt met de 'normale situatie' van voor de invloed van Catilina. Door het te benoemen geeft Cicero namelijk aan wat niet normaal is voor de samenleving. Omdat hij het op een erg negatieve manier beschrijft, kan aangenomen worden dat het een onwenselijke situatie betreft en dat het 'normaal' beter is/was. Het omslagpunt zal ervoor moeten zorgen dat de situatie weer terugkeert naar wat voor de meeste mensen normaal en wenselijk is.

Het benadrukken van het slechte heden kan mijns inziens gezien worden als loss framing. Cicero beschrijft namelijk niet alleen het heden, maar ook de mogelijke toekomst wanneer er niet wordt ingegrepen. De problemen die hij noemt zijn hierdoor 'verliezen' ten op zichte van de status quo. Wanneer hij bijvoorbeeld in Cat. 1.1 stelt dat er patrouilles in de stad lopen en de senaat genoodzaakt is om op een extra beveiligde plaats te vergaderen, stelt hij dat dit niet de normale gang van zaken is en dat het een achteruitgang is ten opzichte van vroeger. Wanneer er goed wordt gehandeld, zullen de patrouilles weer verdwijnen en zal het zoals vroeger worden. Dit betekent dat er ten opzichte van het heden wel gewonnen is, maar niet ten opzichte van het referentiepunt: de status quo; deze is hersteld. Wanneer er echter niet goed wordt gehandeld blijven de patrouilles en blijft/groeit het verlies voor de staat. Aangezien Cicero veel gebruik maakt van de strategie om het verwerpelijke heden te omschrijven, is er veel loss framing ten aanzien van de staat aanwezig.

Daarnaast is er nog een aantal uitlatingen dat positieve gevolgen voor de staat omschrijft (Cat. 1.10, Cat. 1.12, Cat. 1.30). Dit zijn voordelen voor de staat, maar ook bedoeld om in te spelen op Catilina's geweten om hem te overreden de stad te helpen. Meerdere malen is de 'winst' die omschreven wordt ook de bevrijding van angst in de stad. Het is namelijk een voordeel voor de staat wanneer Catilina zelf vertrekt ten opzichte van een gedwongen ballingschap. Deze gain frames zijn in sommige gevallen gecombineerd met de meer expliciete loss frames (Cat. 1.12 en Cat. 1.30). In deze beschrijvingen geeft Cicero een aantal opties en de gevolgen daarvan, waarbij hij steeds het minst verkieslijke als eerste noemt en het meest verkieslijke als laatst met daarbij de nadelen van de eerste en de voordelen van de laatste. Hierdoor komt er meer nadruk op de positieve kant.

Het endowment effect past bij de Romeinse retorica, die altijd verlangt om terug te keren naar vroeger, omdat het toen beter was. Cicero maakt regelmatig verwijzingen naar de situatie zoals die voor Catilina was en beschrijft hoeveel beter die was. Het endowment effect beschrijft dat de zaken die men reeds in het bezit had, in dit geval de situatie waarin men eerder verkeerde, als waardevoller worden gezien dan ze rationeel gezien wellicht waren. Dat betekent dat het publiek minder de tekortkomingen van die periode zag en daarom ook minder open stond voor verandering in de toekomst. Hiermee spreekt Cicero ook de medestanders van Catilina aan om hen er aan te herinneren dat er vroeger al een goede situatie was.

Door de combinatie van de prevention focus en het vele gebruik van loss framing, kan geconcludeerd worden dat Cicero een regulatory fit heeft bereikt. Daarnaast is het waargenomen risico erg hoog, aangezien er al is verloren ten opzichte van het verleden. De bevolking weet dus al dat het verlies er is en ook bijna zeker dat het er in de toekomst zal/kan zijn als er niet wordt ingegrepen. Dit maakt het risico bijna 100%. De drie variabelen in de prospect theory die elkaar kunnen versterken, regulatory focus, framing en waargenomen risico, sluiten in Cicero's strategie goed op elkaar aan. Doordat Cicero continu aanstipt wat voor slechte dingen er zullen gebeuren als Catilina aan de macht komt, voorkomt hij dat zijn publiek de positieve kanten van de samenzwering zal gaan zien. Door de loss aversion neigt het publiek al naar het vermijden van negatieve risico's, maar Cicero versterkt dit door deze negatieve

gevolgen meer aandacht te geven. Gevoelsmatig wordt hierdoor het negatieve gevolg omvangrijker en wegen de positieve gevolgen die er eventueel zouden kunnen zijn niet meer op tegen de negatieve.

3.1.2 *Catilina*

Het referentiepunt voor Catilina is echter anders, aangezien de samenzwering voor hem een groot voordeel kan brengen. De situatie voor de samenzwering was minder wenselijk en zijn huidige situatie, waarin hij beschuldigd wordt, brengt hem ook geen voorspoed. Dit betekent dat Catilina kans heeft op doodstraf, ballingschap (wat het einde van zijn samenzwering zou betekenen, maar wel persoonlijke veiligheid) of geen/weinig ingrijpen van de senaat waardoor hij zijn invloed kan uitbouwen. Deze toekomst zou voor hem ten opzichte van het verleden en het heden een verbetering zijn en daarmee lijkt de promotion focus voor argumenten wat betreft hem betreft meer waarschijnlijk.

Waar het benadrukken van het slechte heden bij de staat een loss frame vormde, is dat niet hetzelfde bij de argumenten voor Catilina, aangezien hij een ander referentiepunt heeft. Ook voor hem begint Cicero met het schetsen van een onwenselijk heden om zo de ruimte voor verbetering te tonen (Cat. 1.1, Cat. 1.13, Cat. 1.17). Hoewel dit niet als een gain frame gezien kan worden, is het wel de eerste aanzet daartoe. De meeste argumenten die Cicero direct richt aan Catilina zijn ervoor om hem ervan te overreden om vrijwillig in ballingschap te gaan. Hij gebruikt hiervoor voornamelijk de voordelen van het in ballingschap gaan (Cat. 1.23 (2x) en Cat. 1.25-26). Deze soort van framing sluit goed aan bij de promotion focus die Catilina heeft. Zaken die nadelig kunnen zijn voor Catilina, zoals het feit dat er meer bewijs komt wanneer hij vrijwillig in ballingschap gaat, benoemt Cicero daarom ook (bewust) niet. Het waargenomen risico, namelijk de kans dat Catilina inderdaad veilig vrijwillig in ballingschap gaat, is erg moeilijk in te schatten en is niet zichtbaar hoog of laag. Van loss aversion is in deze strategie weinig sprake, aangezien de nadruk ligt op de positieve kant en niet op de mogelijke verliezen; hetzelfde geldt voor het endowment effect. Ook in het geval van Catilina is te stellen dat Cicero een regulatory fit heeft bereikt door promotion focus en gain framing te combineren.

3.2 *Interpretatie op basis van antieke methoden*

Omdat binnen de antieke beschrijven amper algemene ideeën zijn over negatieve framing is het maar in beperkte mate mogelijk om daar iets over te zeggen. Aangezien de passages in dit onderzoek zijn bekeken vanuit het licht van de positieve en negatieve gevolgen van het mogelijke omslagpunt (gain en loss framing) zijn andere uitlatingen van hetzelfde type antieke methode binnen de redevoering (gedeeltelijk) buiten beschouwing gelaten. Dit betekent dat onderstaande bespreking geen volledig overzicht verschaft van alle *loci communes*, dilemma's, voorkomens van *honestum* en *utile* en de noodzaak in de eerste Catilinarische redevoering, maar enkel ingaat op de voorkomens van de methodes waarin positieve of negatieve framing aanwezig is. Hierdoor is het beeld dat geschetst wordt van de redevoering aan de hand van de antieke methodes niet representatief voor de hele redevoering.

3.2.1 *Loci communes*

De meest gebruikte derde *locus* van de *indignatio*, namelijk dat dit oordeel een precedent zou scheppen voor bestaande en toekomstige misdadigers, komt geheel niet voor. De vijfde *locus*, dat een foutief besluit niet kan worden teruggedraaid, is te herkennen in Cat. 1.4 wanneer Cicero stelt dat de macht van de gezagdragers met de dag afneemt, omdat het besluit niet uitgevoerd wordt. Wanneer je aanneemt dat niets doen ook een besluit is, kan het besluit om niets te doen uiteindelijk foutief blijken en door de afgenomen macht niet meer te herstellen zijn.

De veertiende *locus* vervolgens is aanwezig in Cat. 1.17 waarbij Cicero de vergelijking maakt tussen de burgers en zijn eigen slaven. Hierdoor spoort hij Catilina aan om eens na te denken over de impact die zijn gedrag heeft op zijn omgeving. Dit past in de doelstelling van de *locus*, aangezien die aanspoort om de situatie in een specifiekere en persoonlijke omgeving te bekijken in plaats van in de algemene en anonieme sfeer. Weliswaar gebruikt Cicero hiervoor niet zijn eigen voorgeschreven methode, maar het resultaat is hetzelfde.

De eerste *locus* van de *conquestio*, dat de persoon eerst voorspoed heeft gekend en nu tegenspoed, is te ontdekken in Cat. 1.13 waar Cicero stelt dat er nu niemand meer is die hem mag. Hierdoor suggereert hij dat dit voorheen wel het geval was. Kortom: voorspoed gevolgd door tegenspoed. De tweede *locus* is verder aannemelijk aanwezig in Cat. 1.22, aangezien een verbinding wordt gemaakt tussen het leed uit het verleden, heden en toekomst. Het leed dat Cicero hier omschrijft is het afgunstige gevoel jegens Cicero dat overblijft bij de burgers zelfs nadat Catilina weg is gegaan.

Van de zesde *locus* zou beargumenteerd kunnen worden dat deze aanwezig is in Cat. 1.31, waarbij Cicero schetst dat een simpele verlichting verbetering lijkt te verschaffen voor de situatie, maar in werkelijkheid de situatie verergert. Deze verlichting zou dan ten onrechte een winst voorhouden waarop ongeluk volgt, zoals omschreven in de *locus*.

3.2.2 *Dilemma's*

In de afweging van de mogelijkheden met hun gevolgen creëert Cicero tweemaal de situatie waarbij hij twee mogelijkheden recht tegenover elkaar zet. De eerste, in 1.12, wordt geformuleerd als sterven of vertrekken. Dit past bij het retorische dilemma, aangezien Cicero suggereert dat er verder geen andere mogelijkheden meer zijn. Echter voldoet deze niet aan de voorwaarden van een echt dilemma (*vera comprehensio*), aangezien het mogelijk is om een keuze te maken tussen de mogelijkheden. De tweede heeft namelijk meer voordelen dan de eerste.

Het tweede dilemma, in 1.18, is er een dat het vaderland aan Catilina voorlegt: vertrekken om de terecht of onterecht angst weg te nemen. Volgens Craig (1993) is dit dilemma een ethische aanval op Catilina, aangezien beide keuzes hem afschilderen als iemand die angst veroorzaakt in de staat.⁹⁰ Dit dilemma is niet rationeel, maar meer een dat inspeelt op de emotie van de opponent. Het doel hiervan is om hem in te laten zien dat het ethisch gezien niet meer mogelijk is voor hem om te blijven, omdat hij enkel angst veroorzaakt, opdat hij zal vertrekken.

3.2.3 *Honestum / utile*

De voordelen die door Cicero omschreven worden voor de staat hebben alle als onderwerp de veiligheid van de stad en de inwoners (Cat. 1.12 en Cat. 1.30). Volgens Cicero's eigen beschrijvingen behoort veiligheid (*incolumnitas*) tot de categorie van het nuttige (*utile*). Hij duidt hier op zowel lichamelijke veiligheid als mentale veiligheid. Deze laatste soort is ook van toepassing op de voordelen voor Cicero zelf, namelijk dat zijn angst wordt weggenomen (Cat. 1.10 en Cat. 1.18). Hoewel de uitlatingen van de *prosopopeia* in 1.18 officieel niet Cicero's woorden zouden zijn, kunnen ze natuurlijk wel als de zijne worden opgevat, aangezien de toespraak van het vaderland slechts een stilistisch middel is om eigen ideeën vanuit een ander perspectief te belichten. Opvallend is dat Cicero niet probeert met eervolle redenen de senaat te overtuigen van de noodzaak van een omslagpunt, maar met puur nuttige en utilitaire argumenten, namelijk lijfsbehoud van de stad en de inwoners. Dit is echter niet geheel onlogisch, aangezien er veel op het spel staat en de veiligheid van de stad afhangt van de keuze van de senatoren.

⁹⁰ Craig (1993, p. 177).

De voordelen voor Catilina zijn moeilijker te duiden, aangezien vele daarvan niet overeenstemmen met Cicero's filosofie over na te streven zaken en deugden, zoals omschreven in *De Inventione* 2.157-158. De positieve zaken die Cicero omschrijft voor Catilina zou hij namelijk zelf niet als dingen zien die nagestreefd dienen te worden. Zo omschrijft hij het kwaad doen van een vijand als een voordeel voor Catilina (Cat. 1.23) terwijl hij vriendschap (*amicitia*) als iets ziet dat nagestreefd dient te worden binnen de complexe *honestum*-categorie. Daarnaast benoemt hij ook het 'voordeel' dat zijn gevolg niet uit fatsoenlijke mensen bestaat (Cat. 1.26) terwijl hij in *De Inventione* juist deugdzaamheid (*virtus*) als het meest eervolle beschouwt.

Volgens het model van de dingen die nagestreefd moeten worden (*rerum expetendarum*), kunnen ook de dingen benoemd worden die vermeden moeten worden (*vitandarum*), namelijk het tegenovergestelde. Zo kunnen de omschreven nadelen voor de staat gezien worden als het verliezen van de veiligheid (*incolumnitas*) (Cat. 1.1 (2x) en Cat. 1.12). Op deze manier kunnen ze gecategoriseerd worden, maar een analyse of verklaring biedt het niet.

3.2.4 Noodzaak

Daarnaast zijn er ook momenten te onderscheiden dat Cicero twijfelt welke van de twee positieve zaken nagestreefd dient te worden: *honestum* of *utile*. Hij wordt dan (door zichzelf) in Cat. 1.5 en Cat. 1.29 voor de keuze gesteld om een van de twee te verwaarlozen voor de ander; hij moet bepalen welke het meest noodzakelijk is. Zo verkiest hij in 5 het om liever te laat te zijn, dan te wreed over te komen bij de burgers, wat ingaat tegen de waarden van zelfbeheersing (*temperantia*) en rechtvaardigheid (*iustitia*) uit de *honestum*-categorie. Wanneer hij te laat is, draagt hij echter wel bij aan de veiligheid (nut) in de staat, aangezien er dan niemand is die Catilina nog zal verdedigen.⁹¹ In 29 verkiest hij (overmatige) strengheid en doortastendheid boven onbekwaamheid en slapheid, welke de wijsheid (*prudencia*) en deugdzaamheid (*virtus*), waarden van het *honestum*, schenden. Deze toegeving doet hij om ervoor te zorgen dat niet alleen Catilina, maar ook de rest van de samenzwering uiteindelijk wordt opgerold, wat bijdraagt aan de veiligheid en daarmee het nut voor de staat.⁹²

4. Conclusie

In de redevoering *In Catilinam I* zijn meerdere uitlatingen te vinden die ingaan op de positieve of negatieve gevolgen van de mogelijke keuzes door het publiek. Zowel het kader van de prospect theory als de antieke methodes kennen echter gebreken bij het analyseren van de uitlatingen en geen van beide sluit naadloos aan bij de praktijk van Cicero's redevoeringen. De prospect theory biedt meer verklaringen voor het benadrukken van de positieve of negatieve gevolgen van een bepaalde keuze en voorspelt beter de werking van bepaalde strategieën. Omdat deze theorie erg algemeen is en meer een systeem bespreekt dan specifieke situaties, zijn de moderne methodes op iedere mogelijke situatie toepasbaar. Echter verwerkt Cicero de positieve en negatieve gevolgen van de eerste Catilinarische redevoering in complexere strategieën waardoor er maar in beperkte mate sprake is van framing en in veel gevallen aannames moeten worden gedaan over het doel en de impliciete boodschap achter een bepaalde uitlating. Zo is het in een aantal gevallen niet eenvoudig gebleken om de moderne communicatiemethoden direct te vertalen naar de praktijk van de redevoering. Hierdoor is het toekennen van benamingen van moderne concepten aan antieke verschijnselen een kwestie van interpreteren. De moderne methoden blijken in deze interpretatie wel aan te sluiten bij de tactieken die

⁹¹ Cic. Cat. 1.5-6.

⁹² Cic. Cat. 1.29-30.

Cicero gebruikt. De moderne theorie slaagt er dus in om inzicht te geven in de keuzes die gemaakt worden door de redenaar.

De antieke methodes daarentegen zijn aan de ene kant erg specifiek doordat ze een overzicht geven van een aantal constructies (*loci communes*, dilemma's) met betrekking tot met name negatieve gevolgen. Hierbij wordt geen verdere theoretische beschrijving gegeven wat betreft de werking en eventuele aandachtspunten voor de redenaar. Dit resulteert in een praktisch voorbeeld waaraan de redenaar zelf invulling moet geven. In de analyse van de uitlatingen in de redevoering waren deze echter minder gebruiksvriendelijk om de positieve en negatieve gevolgen te beschrijven, aangezien ze niet letterlijk gevonden werden in de tekst en enkel in ruime zin te herkennen waren.

Cicero's filosofische benadering van wat nagestreefd en vermeden moet worden is daarentegen weer dermate abstract dat deze op alle situaties van toepassing kan zijn. Het spreekt mijns inziens voor zich dat in de ideale situatie het eervolle en het nuttige altijd nagestreefd dient te worden en het niet eervolle en het niet nuttige vermeden dient te worden. De analyse van de uitlatingen die een voordeel beschrijven door middel van deze benadering voegt helaas weinig toe aan het begrip van de werking van deze zaken, omdat deze geschikt is om te benoemen en niet om te verklaren. De voordelen voor Catilina zelf zijn daarbij nog problematisch, aangezien ze niet in Cicero's filosofie passen en daarmee niet als na te streven zaken dienen te worden gezien.

Beide methoden hebben voor- en nadelen en dienen elk een ander doel. De moderne methoden kunnen in deze redevoering ingezet worden om de werking van bepaalde strategieën te verklaren. De antieke methoden waren daarentegen geschikter om door middel van zeer specifieke voorbeelden de redenaar die niet zo thuis was in de theorie praktische handvatten aan te reiken. Samengevat kan gezegd worden dat de antieke methoden beter werken aan de voorkant van de redevoering en de moderne theorie aan de achterkant.

Bibliografie

- Alexander, M. C., 2007. Oratory, Rhetoric, and Politics in the Republic. In: W. Dominik & J. Hall, eds. *A Companion to Roman Rhetoric*. Malden: Blackwell Publishing Ltd, pp. 98-108.
- Batstone, W. W., 1994. Cicero's Construction of Consular Ethos in the First Catilinarian. *Transactions of the American Philological Association*, Volume 124, pp. 211-266.
- Craig, C. P., 1993. *Form as Argument in Cicero's Speeches: A Study of Dilemma*. Atlanta: Scholars Press.
- Dyke, A. R., 2008. *Cicero: Catilinarians*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gaines, R. N., 2007. Roman Rhetorical Handbooks. In: W. Dominik & J. Hall, eds. *A Companion to Roman Rhetoric*. Malden: Blackwell Publishing Ltd, pp. 164-180.
- Greenidge, A. H. J., 1901. *The Legal Procedure of Cicero's Time*. Oxford: Clarendon Press.
- Hubbell, H. M., 1960. *De Inventione, De Optima Genere Oratorum, Topica*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kahneman, D. & Tversky, A., 1979. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), pp. 263-291.
- Lee, A. Y. & Aaker, J. L., 2004. Bringing the Frame Into Focus: The Influence of Regulatory Fit on Processing Fluency and Persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), pp. 205-218.
- Levy, J. S., 1992. An Introduction to Prospect Theory. *Political Psychology*, 13(2), pp. 171-186.
- Levy, J. S., 1996. Loss Aversion, Framing, and Bargaining: The Implications of Prospect Theory for International Conflict. *International Political Science Review*, 17(2), pp. 179-195.
- Martin, J., 1974. *Antike Rhetorik: Technik und Methode*. München: Beck.
- Mortensen, D. E., 2008. The *Loci* of Cicero. *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 26(1), pp. 31-56.
- Shafir, E., 1992. Prospect Theory and Political Analysis: A Psychological Perspective. *Political Psychology*, 13(2), pp. 311-322.
- Shapiro, S. O., 2005. *O Tempora! O Mores! Cicero's Catilinarian Orations*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Tahin, G., 2014. *Heuristic Strategies in the Speeches of Cicero*. Dordrecht: Springer.
- Tversky, A. & Kahneman, D., 1986. Rational Choice and the Framing of Decisions. *The Journal of Business*, 59(4, Part 2: The Behavioral Foundations of Economic Theory), pp. S251-278.
- Updegraff, J. A. & Rothman, A. J., 2013. Health Message Framing: Moderators, Mediators, and Mysteries. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(9), p. 668-679.

Tekstedities

Cicero, *De Inventione*: ed. E. Stroebel, Leipzig, 1965

Cicero, *In Catilinam I-IV, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco*: ed. C. Macdonald, Cambridge, MA, 1977

Cassius Dio, *De geschiedenis van Rome*: ed. E. Cary & H.B. Foster, Cambridge, MA, 1984

Quintilianus, *Institutio Oratoria*: ed. D.A. Russell, Cambridge, MA, 2001

Onbekende auteur, *Rhetorica ad Herennium*: ed. H. Caplan, Cambridge, MA, 1954